

Universiteit Gent
Afrikaanse Talen en Culturen
Academiejaar 2007-2008

**Verhalen over waarheid en verzoening:
Literaire antwoorden op de Truth and Reconciliation
Commission**

Promotor: Dr. Annelies Verdoolaege

Masterproef, voorgelegd voor het behalen van de graad van Master
in de Afrikaanse Talen en Culturen door LEENTJE EECKHOUT.

Dankwoordje

Ik wil graag mijn promotor, Annelies Verdoolaege, bedanken voor het nauwgezet lezen, corrigeren en bijsturen van mijn werk. Stef Craps wil ik bedanken voor de literatuurtips. Mijn ouders en mijn vriend Jo ben ik dankbaar voor hun steun. Bedankt!

land van genade en verdriet (Antjie Krog)

tussen jou en mij

hoe verskriklik

hoe wanhopig

hoe vernietig breek dit tussen jou en my

soveel verwonding vir waarheid

soveel verwoesting

so min het oorgebly vir oorlewing

waar gaan ons heen van hier?

jou stem slinger

in woede

langs die kil snerpande sweep van my verlede

hoe lank duur dit?

hoe lank vir 'n stem

om 'n ander te bereik

in dié land so bloeiende tussen ons

Gebruikte afkortingen

ANC	African National Congress
APA	American Psychiatric Association
APLA	Azanian Peoples Liberation Army
DSM	Diagnostic and Statistical Manual
MK	Umkhonto we Sizwe
NP	Nasionale Party
PAC	Pan Africanist Congress
PASO	Pan Africanist Student Organisation
PTSD	Post-Traumatic Stress Disorder
SADTU	South African Democratic Teachers Union
TRC	Truth and Reconciliation Commission

Inhoudstafel

1 Inleiding	1
1.1 Traumastudies, een discipline met kinderziekten	2
1.2 De TRC in een notendop	7
2 Mother to Mother: over alledaagse trauma's	10
2.1 De zaak Amy Biehl	10
2.2 Een ander perspectief	11
2.3 Van moeder tot moeder	14
2.4 Grenzen aan solidariteit	16
2.5 Van vrouw tot vrouw	17
2.6 De generatiekloof	19
2.7 Trauma: a continuing background noise	22
2.8 De storm die door Zuid-Afrika raast	25
2.9 Magona's aanvulling op de TRC	31
3 Antjie Krog: op zoek naar een taal voor trauma en herstel	32
3.1 Zwarte stemmen en een blanke schrijfster	32
3.2 Tussen daders en slachtoffers	33
3.3 Twee naties, verbonden door trauma?	37
3.4 Een taal voor trauma	40
3.5 Auteursrechten op trauma?	43
3.6 De waarheid volgens Antjie Krog	48
3.7 Krogs aanvulling op de TRC	51

4 David's Story: trauma's die niet passen in het nationale verhaal	53
4.1 Problematische herinneringen	53
4.2 This is and is not David's Story	55
4.3 De guerilla en de Griqua's	55
4.4 Kamp Quatro	59
4.5 A story of old women	63
4.6 De vrouwen rondom David	66
4.7 Dulcie's Story	68
4.8 Wicombs aanvulling op de TRC	72
5 Conclusie	74
* Bibliografie	76

Verhalen over waarheid en verzoening: Literaire antwoorden op de Truth and Reconciliation Commission

1 Inleiding

Hoe gaat een land om met zijn verleden, wanneer er jarenlang burgers straffeloos gediscrimineerd, gefolterd, verkracht en vermoord zijn? Hoe gaat een land om met de trauma's van haar inwoners, wanneer het einde van de strijd met een wreed regime in zicht is, maar een toekomst van tribunalen de vrede weer in het gedrang kan brengen? Hoe kan een land het leed van de slachtoffers verzachten, wanneer het een overeenkomst moet sluiten met de daders?

Zuid-Afrika bewandelde de weg van het compromis. Men koos niet voor blanco amnestie voor wat er gebeurd was onder de vlag van de apartheid, maar wilde ook niet het pad van de "Nuremberg Trials" bewandelen, de beruchte processen waar tussen 1945 en 1948 afgerekend werd met een aantal nazi-kopstokken. In de plaats daarvan werd een eigen versie van de Latijns-Amerikaanse waarheidscommissies ontworpen: de Truth and Reconciliation Commission¹. Die daders die zich kenbaar maakten voor de commissie, een volledige bekentenis aflegden ("the whole truth") en aantoonde dat hun misdaden politiek gemotiveerd waren, zou amnestie worden verleend. Voor de slachtoffers die kwamen getuigen, zou de commissie vergoedingen voorstellen.

"Statement takers" reisden het land rond om getuigenissen op te tekenen. De meest "representatieve" getuigenissen werden in openbare hoorzittingen overgedaan, simultaan vertaald voor de toehoorders. De TRC zorgde ervoor dat niemand nog kon ontkennen wat er in het verleden gebeurd was. De verhalen gingen de wereld rond. De herinneringen werden in het collectieve geheugen gegrift.

¹ Truth and Reconciliation Commission of Waarheids- en Verzoeningscommissie, verder steeds afgekort als TRC.

Maar, zoals Kimberly Lanegran opmerkt, “no single truth-seeking structure should be asked or allowed to produce the definitive truth of a tragedy the scale suffered in these countries [Oost-Timor, Zuid-Afrika, Rwanda, Sierra Leone en Cambodja]” (Lanegran 2005, p.112). De herinnering aan regimes als apartheid moet niet alleen besproken en geïnterpreteerd worden in rechtbanken en commissiehoorzittingen, maar ook in scholen, in de kunstwereld en doorheen de hele samenleving (Lanegran 2005, p.121).

De focus van deze scriptie ligt daarom op de literaire verwerking van het apartheidsverleden. Deze teksten worden in het bijzonder belicht: *Mother to Mother*, een fictief verhaal waarin Sindiwe Magona in de huid kruipt van de moeder van Amy Biehls moordenaar, *Country of My Skull*, het literaire TRC-verslag van dichteres-reporter Antjie Krog en haar dichtbundel *Kleur komt nooit alleen* en tot slot *David's Story* van Zoë Wicomb, een postmoderne roman over de (on)mogelijkheid om het verhaal te vertellen van seksueel geweld binnen ANC-rangen.

De vraag die in deze scriptie gesteld wordt, is hoe deze romans een aanvulling of kritiek bieden op het project van de TRC. Via een reflectie op de verwerking van trauma in Zuid-Afrika probeert deze scriptie een bijdrage te leveren aan de kritische stroming binnen de traumastudies, die de discipline wil verrijken met postkoloniale en feministische inzichten.

Deze scriptie valt uiteen in vijf hoofdstukken. Dit eerste, inleidende deel omschrijft het onderzoeksdomein en geeft meer uitleg bij de TRC. Het recente ontstaan van de traumastudies wordt toegelicht en er wordt gewezen op een aantal belangrijke kritieken op de discipline, die nog kampt met heel wat kinderziekten. Vervolgens wordt de werking van de TRC kort uitgelegd. In hoofdstukken twee, drie en vier zal respectievelijk het werk van Sindiwe Magona, Antjie Krog en Zoë Wicomb geanalyseerd worden. Hun literaire teksten worden geïnterpreteerd als kritieken en aanvullingen op het werk van de TRC. Een laatste hoofdstuk brengt de inzichten uit deze analyses samen en besluit.

1.1 Traumastudies, een discipline met kinderziekten

Sinds de Vietnamoorlog is trauma een belangrijk thema geworden in de psychiatrie, de psychoanalyse en de sociologie. In 1980 erkent de American Psychiatric

Association (APA) de fenomenen die voorheen 'shell shock', 'combat stress' of 'traumatic neurosis' werden genoemd officieel onder de noemer 'Post-Traumatic Stress Disorder' of PTSD (Caruth 1995, p.1). PTSD staat volgens de verklaring van Ruth Leys voor de ontregeling van de geest die iemand ervaart na een pijnlijke ervaring, die hij zich niet kan herinneren en die hij niet kan integreren bij normaal bewustzijn, maar die hem achtervolgt in de vorm van traumatische herinneringen. De pijnlijke ervaring kan niet als een gebeurtenis in het verleden voorgesteld worden, maar wordt voortdurend opnieuw ervaren in een traumatisch heden (Leys in Saunders and Aghaie 2005, p.16-17). De diagnose wordt gesteld wanneer soldaten hun ervaringen aan het front niet kunnen bevatten, wanneer deze hen achtervolgen in dromen, hallucinaties en flashbacks maar ze er niet over kunnen spreken. Later zal men ook niet-oorlogsgerelateerde trauma's erkennen.

Het beperkte begrip van wat er precies gebeurt bij een trauma-patiënt, wekt een brede interesse op. Vanaf de vroege jaren '90 leggen ook meer en meer literatuur- en cultuurwetenschappers zich toe op de studie van trauma. Centraal figuur in de nieuwe discipline van de traumastudies is Cathy Caruth. Zij wil zich afzetten tegen de poststructuralistische tendens in de literatuurwetenschappen, die zich enkel bezighoudt met de tekstuele werkelijkheid. In plaats daarvan pleit zij voor een hernieuwd politiek en ethisch engagement in de literatuurwetenschappen. De studie van trauma biedt daartoe unieke mogelijkheden, volgens Caruth (Caruth 1996, p.10).

Opvallend is Caruths universalistische claim: "In a catastrophic age [...] trauma itself may provide the very link between cultures: not as a simple understanding of the pasts of others but rather, within the traumas of contemporary history, as our ability to listen through the departures we have all taken from ourselves" (Caruth 1995). Door naar het traumatische verhaal te luisteren van (cultureel) anderen zouden we dus dichter tot elkaar kunnen komen, aldus Caruth. Het is nochtans opvallend hoe weinig "andere" teksten er in de eerste traumastudies aan bod komen. Kalí Tal wijst er verder op dat noch Cathy Caruth noch de andere grote naam van de traumastudies, Shoshana Felman, gender-, klasse- of rasanalyses in hun werk rond trauma opnemen (Tal 2003). De holocaust is de voornaamste casestudy; Freud de meest geciteerde theoreticus. De basisteksten van de traumastudies zijn dus, ondanks hun universalistische claim, erg eurocentrisch.

Stef Craps wijst op het gevaar van deze eenzijdige focus: in plaats van solidariteit te stimuleren tussen verschillende culturen, zouden traumastudies hierdoor wel eens het omgekeerde effect kunnen hebben. Door het negeren of marginaliseren van traumatische gebeurtenissen en ervaringen van niet-dominante groepen zowel in de westerse samenleving als daarbuiten, zouden traumastudies kunnen bijdragen tot het voortbestaan van ideeën en structuren die ongelijkheden bevatten op vlak van ras, etnie, klasse, gender, ... (Craps 2007)

Daarom ondernemen zowel wetenschappers uit de psychologie als uit de literatuurstudie de laatste jaren pogingen om ook niet-westerse ervaringen en teksten te bestuderen en te toetsen aan de bestaande theorieën. Deze onderzoekers stellen de westerse conceptie van trauma in vraag en doen voorstellen voor een aangepaste visie op trauma, die ook zin heeft in een context van onderdrukking en vervolging op lange termijn en op basis van groepsidentiteit (ras, etnie, gender, klasse).

Laura Brown neemt in haar artikel "Not outside the range" de klassieke definitie van PTSD op de korrel (Brown 1995). Tot het begin van de jaren '90 omschreef de American Psychiatric Association's *Diagnostic and Statistical Manual*, de "bijbel van de psychiatrische diagnose", PTSD als "a response to an event outside the range of usual human experience".² Brown vraagt in haar artikel oog voor mensen die getraumatiseerd zijn door gebeurtenissen die wel tot de "normale gang van zaken" behoren. Ze heeft het over slachtoffers van partnergeweld, verkrachting, racisme en andere zaken die statistisch gezien helemaal niet "outside the range of usual human experience" liggen. Brown wijst erop dat de traumadefinitie zich louter op blanke, valide, welstellende, christelijke mannen richt en veel leden uit minder dominante groepen in de kou laat staan (Brown 1995, p.101). Voor deze laatsten heeft trauma minder te maken met een "unusual event" dan wel met "a continuing background noise" waarmee ze moeten omgaan (Brown 1995, p.103).

Foltering door de apartheidspolitie bijvoorbeeld was als ervaring niet ongewoon en kaderde volledig in een systeem dat het dagelijkse leven tot in de kleinste puntjes

² Brown voegt in de epiloog van haar artikel toe dat aan deze definitie ondertussen aanpassingen zijn gebeurd. Zo staat er niet meer dat de trauma-stressor een gebeurtenis "outside the range of usual human experience" moet zijn. Toch is men er volgens Brown nog steeds niet in geslaagd om voldoende rekening te houden met de gevolgen van herhaaldelijk interpersoonlijk geweld. (Brown 1995, p.111)

regelde- de apartheid. De visie op de traumatiserende ervaring als een ongewone gebeurtenis is in deze context problematisch. Bovendien gaat de traumatiserende ervaring vaak niet één individu aan, maar een hele groep: het geweld vindt immers plaats precies omdat de persoon tot een bepaalde groep behoort. Wanneer we naar de ervaringen van mensen in de Derde Wereld kijken, wordt al snel duidelijk dat de visie op trauma als iets uitzonderlijks en iets individueels alleen van toepassing kan zijn op de 'happy few' uit de Eerste Wereld.

Frantz Fanon stelde daarom al een halve eeuw geleden een andere visie op trauma voor, die gepaard moest gaan met een verschuiving van de focus van de psychoanalyse (1) van de individuele psyche naar een sociale situatie, (2) van relaties binnen de familie naar relaties tussen de families en de staat en (3) van de enkelvoudige traumatiserende gebeurtenis naar de alomtegenwoordige en wijdverspreide onmenselijkheid van racisme en kolonialisme (Saunders en Aghaie 2005, p.18-19).

Uit een themanummer rond racisme van *The Counseling Psychologist* uit 2005 blijkt dat westerse wetenschappers eindelijk aan een inhaalmanoeuvre bezig zijn om deze problematiek aan te pakken. Thema Bryant-Davis en Carlota Ocampo pleiten in hun bijdrage voor een gevoeligheid bij therapeuten voor racistisch trauma. Verborgene, subtiele racistische incidenten vormen de sociale achtergrond waartegen raciaal gemarginaliseerde mensen dag in dag uit moeten functioneren- het "continuing background noise" van Brown. Dit soort van incidenten zijn nooit ver weg uit iemands bewustzijn en ze vereisen uitgaven van cognitieve energie, extra waakzaamheid en *coping*. Wanneer een ervaring van openlijk racisme zich voordoet of zelfs een ervaring van onduidelijk racisme (Gebeurde dat nu echt? Gebeurde dat omdat ik een Latina ben, omdat ik zwart ben, ...?), dan is die ervaring een uitschieter in het sociale weefsel dat ons al omringt en is men van de nodige voorwaarden voorzien voor een traumatische reactie (Bryant-Davis en Ocampo 2005b, p.575).

Dit betekent uiteraard niet dat iedereen die geconfronteerd wordt met racisme ook een trauma oploopt, wel toont onderzoek aan dat racisme een belangrijke bron van psychologische en lichamelijke problemen is. Bryant-Davis en Ocampo geven vijf redenen waarom racistisch trauma dan toch zo weinig erkend is door therapeuten (Bryant-Davis en Ocampo 2005a, p.485-486):

- 1) De algemeen gebruikte definitie van trauma is beperkt tot fysieke incidenten. Niet-fysieke incidenten zoals verbaal geweld, emotioneel misbruik en sociale uitsluiting worden niet als trauma's beschouwd.
- 2) Er is een gebrek aan moreel engagement. Wat we niet erkennen, moeten we niet oplossen.
- 3) Men is bang dat het verruimen van de traumacategorie de status van legitieme slachtoffers zal degraderen. De auteurs merken op dat deze vrees er ook was wanneer men de categorie (die aanvankelijk alleen oorlogsslachtoffers inhield) wilde verruimen om ook slachtoffers van huiselijk geweld en seksueel misbruik op te nemen. De vrees bleek ongegrond. "Wie bepaalt er overigens welke slachtoffers er het ergst aan toe zijn?" vragen de auteurs zich af.
- 4) Er wordt gevreesd dat er nog meer schadeclaims zullen worden ingediend. Wanneer men meer mensen erkent als slachtoffer, kunnen meer mensen compensaties eisen.
- 5) Normale reacties op traumatische racistische incidenten worden gezien als abnormaal, overdreven. Men erkent te weinig dat slachtoffers van racisme niet reageren op dat ene incident, maar dat ze reageren op een hele reeks van (vaak subtielere) aanvallen.

Janis Sanchez-Hucles en Nneka Jones wijzen erop dat sociopolitieke krachten de erkenning van trauma kunnen versnellen of kunnen vertragen. Wanneer therapeuten meer vertrouwd zullen raken met het idee dat traumatische reacties breder zijn dan PTSD-diagnoses, zullen ze sneller racistische trauma's (h)erkennen (Sanchez-Hucles en Jones 2005, p.550-551).

Bryant-Davis en Ocampo tonen aan dat er veel punten van gelijkenis zijn tussen racistische incidenten en verkrachting enerzijds en tussen racistische incidenten en huiselijk geweld anderzijds. Wat racistische trauma's echter complexer maakt dan andere trauma's, is dat ras, gender en sociale status elkaar overlappende categorieën zijn. Zo kunnen slachtoffers van een verkrachting die racistisch gemotiveerd is, met meerdere cognitieve verstoringen geconfronteerd worden, gelinkt aan ras, gender en seksualiteit (Bryant-Davis en Ocampo 2005a, p.487-494).

Racistisch trauma is dus een complex gegeven, maar het is van fundamenteel belang om rekening te houden met de bredere sociale context van rassen- en andere discriminatie wanneer traumastudies meer wil zijn dan een monoculturele discipline. Net zo is het van belang om ook niet-westerse theorieën en cases te bestuderen, zoals de verwerking van koloniaal geweld, slavernij en apartheid. Heidi Grunebaum en Yazir Henri klagen de verschillende visie op trauma's "van ons" en trauma's "van de andere" aan. In hun werk bestuderen ze de holocaust en de apartheid naast elkaar. Ze wijzen erop dat de twee histories van misdaden tegen de menselijkheid -onterecht- op een andere manier geïnterpreteerd worden en roepen op om deze mentaliteit kritisch te benaderen:

“[W]e [...] urge that a critical exploration be undertaken to unpack the racialized economy of interpretative practices that results in the inscription of one history of crime against humanity as a universalized, globalized open-ended narrative of trauma, loss, and suffering – the Holocaust – over against the inscription of another history of crime against humanity as a colonial aberration that has been corrected, forgiven and foreclosed – Apartheid.” (Grunebaum en Henri 2003, p.104)

Apartheid als een afgehandeld thema beschouwen is op zijn minst naïef. Net zoals de holocaust zestig jaar later nog steeds een belangrijk thema is in de Europese cultuur en literatuur, zo zal er in Zuid-Afrika nog lang na het einde van de apartheid gereflecteerd worden over waarheid en verzoening, thema's die voor het eerst werden aangesneden door de TRC. In het volgende deeltje wordt het werk van de TRC kort geschetst, om vervolgens te focussen op andere -literaire- verwerkingen van de apartheid.

1.2 De TRC in een notendop

De TRC is één van de meest besproken pogingen om een pijnlijk verleden op te graven en te verwerken. Weinig waarnemers hadden een geweldloos einde van de apartheid verwacht. Daarvoor leken de wensen van de verschillende partijen te uiteenlopend: terwijl premier F.W. De Klerk en zijn partijgenoten van de NP³

³ NP of Nasionale Party, de partij die van 1948 tot 1994 aan de macht was in Zuid-Afrika en dus ook verantwoordelijk was voor de invoer van de apartheid.

amnestie wilden voor de misdaden die onder de vlag van de apartheid waren gebeurd, wilden de leden van het ANC⁴ de slachtoffers niet in de kou laten staan. Uiteindelijk besloot men een eigen versie van de Latijns-Amerikaanse waarheidscommissies te ontwerpen (Huysse 2006, p.130, p.140-143).

De Zuid-Afrikaanse commissie zou niet enkel de waarheid over de apartheid aan het licht proberen te brengen, maar ook verzoening trachten te stimuleren. Dit beklemtoonde voorzitter Desmond Tutu. Zeventien democratisch verkozen commissarissen stonden onder zijn leiding en die van vice-voorzitter Alex Boraine. Met 196 miljoen Rand en 400 medewerkers ging de commissie aan de slag. Het mandaat van de TRC staat beschreven in 'The National Unity and Reconciliation Act' van mei 1995 en bevat vier luiken (Verdoolaege 2007):

1. een zo volledig mogelijk beeld schetsen van de oorzaken, de omvang en de gevolgen van de grove mensenrechtenschennissen tussen 1 maart 1963 en 5 december 1993;
2. amnestie verlenen aan misdadigers van het apartheidsregime, op voorwaarde dat zij een volledige bekentenis afleggen en dat de misdaden politiek gemotiveerd waren;
3. de waardigheid van de slachtoffers van apartheidsmisdaden herstellen door hen de kans te bieden hun ervaringen te vertellen en door vergoedingen voor te stellen ter compensatie van gebeurtenissen uit het verleden;
4. een rapport opstellen dat een zo duidelijk mogelijk beeld geeft van de bevindingen van de commissie en dat een overzicht biedt van de misbruiken die plaatsvonden tijdens de apartheid.

De TRC bestond uit drie subcomités, aangevuld met een onderzoeksdepartement. Het comité in verband met de mensenrechtenschendingen stuurde 'statement takers' naar alle hoeken van het land om getuigenissen van slachtoffers op te tekenen. Een aantal van de slachtoffers –degenen met een 'representatieve' getuigenis- konden later hun verhaal doen in openbare hoorzittingen, in hun moedertaal, simultaan vertaald voor de toehoorders. Deze zittingen begonnen op 15 april 1996 en kregen veel media-aandacht. Er waren drie soorten hoorzittingen: zittingen die dieper

⁴ ANC of African National Congress, de partij die voor het einde van de apartheid streed en in 1994 de eerste algemene democratische verkiezingen in Zuid-Afrika won.

ingen op bepaalde conflicten of misdrijven van tijdens de apartheidperiode, thematische hoorzittingen (over vrouwen, kinderen, beruchte misdrijven, ...) en institutionele hoorzittingen over de rol van bepaalde instellingen tijdens het apartheidregime (de media, de zakenwereld, de kerken, ...). (Verdoolaege 2007)

Het amnestiecomité aanhoorde hen die zich opgaven als daders en die bereid waren een volledige bekentenis af te leggen over hun misdaden. Indien het ging om grove mensenrechtenschendingen, werden ook deze getuigenissen publiek gehoord. Wanneer het comité later besloot dat de dader de volledige waarheid had verteld, kreeg die amnestie. Één van de zwaarste kritieken die de TRC heeft gekregen, is dat men er niet in geslaagd is enkele kopstukken van de apartheid (bijvoorbeeld P.W. Botha⁵) te laten getuigen en dat deze 'weigeraars' ook niet zijn gestraft. (Verdoolaege 2007)

Het comité voor vergoedingen en herstellingen moest de slachtoffers identificeren en aanbevelingen formuleren om ze te vergoeden en om instellingen te creëren die konden bijdragen tot een rechtvaardige maatschappij. Uiteindelijk moesten de slachtoffers het vooral met symbolische en collectieve vergoedingen stellen en waren velen dus erg teleurgesteld in dit comité. De materiële kloof tussen blank en zwart blijft groot en dat komt de verzoening niet ten goede. Opgemerkt moet worden dat de TRC enkel aanbevelingen kon doen en dat het aan de regering was om die in de praktijk om te zetten. (Verdoolaege 2007)

In maart 2003 werd het grote eindrapport van de TRC overhandigd aan president Thabo Mbeki.⁶ Het rapport is het resultaat van twee jaar intensief graven in het verleden. Internationaal werd de TRC gelauwerd omwille van haar verdiensten. Er kwam echter ook veel kritiek. Het debat rondom waarheid en verzoening is nog niet afgelopen. Een belangrijke rol in de verdere verwerking van het apartheidsverleden speelt de Zuid-Afrikaanse literatuur. In de volgende hoofdstukken zullen de werken van drie auteurs onder de loep genomen worden, die elk op hun manier het werk van de TRC bekritisieren en aanvullen.

⁵ P.W. Botha, bijgenaamd "die Groot Krokodil", was premier van Zuid-Afrika van 1978 tot 1984 en president van 1984 tot 1989, toen hij na een beroerte de fakkel moest doorgeven aan F.W. de Klerk. Hoewel hij één van de meest prominente NP-leiders was en er onder zijn beleid vele doden vielen, weigerde Botha voor de TRC te verschijnen en ontliet hij vervolgens zijn gevangenisstraf door ziekte. Botha stierf thuis op 31 oktober 2006 op negentigjarige leeftijd.

⁶ Dit rapport kan men raadplegen op http://www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm.

2 Mother to Mother: over alledaagse trauma's

2.1 De zaak Amy Biehl

Één van de meest besproken TRC-zaken is de zaak Amy Biehl.⁷ Amy Biehl werd op 25 augustus 1993 doodgestoken in Gugulethu, de beruchte township nabij Kaapstad. De Amerikaanse was op dat moment 26. Ze studeerde nog in de VS, maar was in Zuid-Afrika voor vrijwilligerswerk. Ze hielp mee aan de voorbereiding voor de eerste democratische verkiezingen van het land. Biehl was in de township om enkele vriendinnen bij hun woonplaats af te zetten. Een groepje van 7 à 10 jongeren begon stenen te gooien naar de auto waarin de meisjes zaten, waardoor ze moesten stoppen. Amy Biehl en de andere passagiers vluchtten uit de wagen en trachtten dekking te zoeken, maar Biehl werd achtervolgd door de jongeren, die stenen naar haar bleven gooien en haar verschillende messteken gaven. Ze stopten pas wanneer de politie opdaagde. Biehl was toen al gestorven aan haar verwondingen.

In oktober 1994 werden Mongezi Manqina (21), Vusumzi Ntamo (22) en Mzikhona (Easy) Nofemela (22) veroordeeld tot 18 jaar celstraf door het Hooggerechtshof van Kaapstad. Later werd ook Ntobeko Ambrose Peni gearresteerd en tot 18 jaar celstraf veroordeeld. Toen de TRC in voegen trad, deden de vier daders een amnestieaanvraag. Bij hun getuigenis legden ze uit dat ze opgejut waren door de bijeenkomst van de Pan Africanist Student Organisation (PASO), waar ze eerder die dag naartoe gingen. Daar werden de jongeren aangespoord om actief mee te werken aan de acties van Azanian Peoples Liberation Army (APLA) om het land onbestuurbaar te maken. Auto's stenigen hoorde bij dit soort acties.⁸ Ook de slogan "One settler, one bullet" was nog op de PASO-bijeenkomst gescandeerd en schoot hen door het hoofd bij het zien van het blanke meisje. De daders toonden berouw

⁷ Informatie over deze en andere zaken kan op de website van de TRC gevonden worden, waar men ook het TRC-rapport kan raadplegen: http://www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm. Het artikel met het meest informatie over Amy Biehl vindt men op <http://www.doj.gov.za/trc/pr/1998/p980728a.htm>.

⁸ Hoewel er al democratische verkiezingen op touw waren, bleven er voor veel demonstranten redenen tot protest. In de Westkaap was er op dat moment een staking aan de gang voor de erkenning van de South African Democratic Teachers Union (SADTU). APLA lanceerde "Operatie Barcelona", wat inhield dat alle voertuigen die vanuit de steden de townships probeerden in te rijden, gestenigd werden. De studentenverenigingen, hoewel ze niet in de gewapende strijd betrokken waren, betuigden hun solidariteit aan de SADTU door mee te doen met de acties.

voor hun daden. Ook het PAC (Pan Africanist Congress, waarvan PASO deel uitmaakte) verontschuldigde zich bij de familie. Er werd beklemtoond dat de jongeren géén instructies van PAC of APLA hadden gevolgd, maar dat ze wel gedacht hadden voor hetzelfde doel te strijden. In die zin waren hun misdaden dus politiek geïnspireerd en kon men de jonge mannen amnestie verlenen.⁹

De ouders van Amy Biehl waren aanwezig op de openbare zitting en steunden het hele proces. Peter en Linda Biehl wilden immers, net als hun dochter, dialoog een kans geven. Dit vertellen ze in de documentaire “Long Night’s Journey Into Day” (Reid en Hoffman 2000), waarin de ontmoeting tussen Biehls ouders en de moeder van één van de moordenaars wordt geportretteerd als een toonbeeld van verzoening. Na beelden van het amnestieproces krijgt de kijker een videoboodschap van Evelyn Manquina (de moeder van Mongezi Manquina) te zien. Ze zit erg met Amy Biehls moeder in. Al huilend zegt ze:

“It’s going for Christmas time. Each and every house is sitting with his family, around the table enjoying themselves. She [Linda Biehl] ’s going to sit at the table, but when she’s sitting and eating she’s thinking that hmm, there’s somebody short here. [...] She [Amy Biehl] passed away without any sickness. You haven’t been even to the doctor. Just like that. Without no reason. It’s too much.” (Manquina in Reid en Hoffman 2000)

Dan brengt men in beeld hoe de families met elkaar in contact kwamen. De documentaire brengt het verhaal van een ondenkbare, ontroerende verzoening, precies zoals die door de TRC werd gestimuleerd.

2.2 Een ander perspectief

De zaak Amy Biehl haalde wereldwijd de kranten. Niet alleen de moord op het blanke meisje verbijsterde vriend en vijand, maar vooral ook de vergevingsgezindheid van haar ouders maakte veel ophef. Het leven van het meisje, van haar familie en haar vrienden kreeg veel aandacht. Hoewel ze deze aandacht volkomen terecht vindt, wil Sindiwe Magona met haar boek *Mother to*

⁹ In juli 1997 vond de publieke hoorzitting plaats. In juli 1998 werd de daders amnestie verleend.

Mother iets over de andere wereld vertellen: de wereld van de dader(s).¹⁰ Ze schrijft vanuit het perspectief van de moeder van de moordenaar, die ze Mandisa noemt, een personage gebaseerd op Evelyn Manquina. Mandisa is een gebroken vrouw. Via haar herinneringen wordt er een portret geschetst van de zoon en zijn leefwereld. Magona drukt via Mandisa de hoop uit dat het leed van de andere moeder toch een klein beetje verzacht kan worden, wanneer deze haar zoon begrijpt.

Sindiwe Magona begon *Mother to Mother* te schrijven toen ze erachter kwam dat de moeder van één van Amy Biehls moordenaars een jeugdvriendin van haar was. Ze had het gevoel dat het voor hetzelfde geld *zij* had kunnen zijn wiens zoon door het lint ging: “[...] I realized how that could have been me. How that could have been my son. I do not come from a different background than this mother does” (Magona in Ross 2003, p.147). Magona is inderdaad ook zelf opgegroeid in de Cape Flats. Als zwarte (Xhosa) vrouw heeft ze de apartheid op een gelijkaardige manier ervaren als Manquina. Ook zij had op jonge leeftijd haar eerste kind. Magona kon echter in de VS gaan studeren en gaan werken voor de VN. Dit kunnen we lezen in haar autobiografie *To My Children’s Children* uit 1991. Later publiceerde ze nog een aantal verhalenbundels. In haar werk wil Magona een stem geven aan de onderdrukte Afrikaanse gemeenschap, waar ze voor haar eigen gevoel nog steeds deel van uitmaakt- ze “komt immers niet van een andere achtergrond”.¹¹ Zo schrijft Magona ook met *Mother to Mother* niet het verhaal van één vrouw, maar dat van een onderdrukte groep.

Met een schets van het dagelijkse leven in de township en een oog voor historische verbanden vertelt Magona niet alleen over de gruwelijke excessen van de apartheidperiode, maar geeft ze ook een idee van de ervaring van ongelijkheid, dag

¹⁰ In Magona’s roman is er slechts één dader. Hoewel de jongen op het einde van de roman wijst op andere jongeren die met stenen gooiden en messen hadden, is hij de enige die iedereen aanduidt als de moordenaar. In de zaak Biehl zijn er, zoals gezegd, vier jongeren veroordeeld.

¹¹ Uiteraard kan deze stelling geproblematiseerd worden. Doordat Magona geschoold is in de VS, gehoord wordt in de internationale gemeenschap (als voormalig werknemster van de VN) en een breed doelpubliek kan *aanschrijven*, zit ze duidelijk niet in hetzelfde schuitje als de mensen die ze probeert te vertegenwoordigen. Zo zal een vrouw als Evelyn Manquina ook nooit het soort woorden in de mond nemen dat Magona haar personage Mandisa in de mond legt. Los daarvan, kan Magona precies omwille van haar ambivalente positie (enerzijds een zwarte vrouw die opgegroeid is in een township, anderzijds een gerespecteerd schrijfster in de westerse wereld) een brugfiguur zijn en de westerse lezer een blik geven op een wereld die hij anders nog minder zal begrijpen.

in dag uit. Zo vertelt ze een groter verhaal dan de TRC met haar beperkte mandaat *kon* vertellen. Volgens “The National Unity and Reconciliation Act” moest de TRC immers een zo volledig mogelijk beeld schetsen van de oorzaken, de omvang en de gevolgen van de *grove mensenrechtenschennissen* tussen 1 maart 1963 en 5 december 1993. (Verdoolaege 2007, mijn nadruk). Daders en slachtoffers kwamen getuigen over de wrede uitwassen van het apartheidssysteem, maar critici merkten op dat de TRC door haar focus op grove mensenrechtenschennissen te weinig het structurele geweld van het apartheidssysteem aan het licht bracht. Zoals Mahmood Mamdani zegt: “The structural evil of apartheid as a system was neglected in favour of the misdeeds committed by some individuals” (Mamdani in Verdoolaege 2006). Het structurele onrecht dat het leven van alle niet-blanken verzuurde, werd door de TRC dus onvoldoende in kaart gebracht. Meg Samuelson toont aan dat de TRC-focus op het ‘spectaculaire’ conflict tussen ‘comrades’¹² en veiligheidsagenten ook de ervaringen van vrouwen tijdens de apartheid uit de nationale geschiedenis schreef (Samuelson 2007, p.167).

Dit klinkt als een echo van het verwijt aan traumastudies, dat er te weinig aandacht wordt besteed aan de bredere context waarin (racistische) trauma’s zich voordoen en aan het dagelijkse leven van mensen in een subalterne positie (Craps 2007). De TRC erkent ook zelf in haar eindrapport:

“The Commission’s focus was, therefore, a narrow or restricted one, representing what were perhaps some of the worst acts committed against the people of this country and region in the post-1960 period, but providing a picture that is by no means complete. For, simultaneous to the ‘gross’ abuses documented later in this report, millions of South Africans, and more particularly those who were not white, were subjected to racial and ethnic oppression and discrimination on a daily basis - in pursuit of a system which the *Mandate* chapter describes as ‘systemic, all-pervading and evil.’” (TRC Report, p. 29)

Uiteraard moeten we hierbij opmerken dat de TRC onmogelijk over details kon uitweiden en dat de focus op de grove mensenrechtenschennissen gekozen is om zoveel mogelijk zwaar getroffen en eetherstel te bieden. Toch blijft er de nood om

¹² ‘Comrade’ (kameraad) is het woord dat ANC-militanten voor elkaar gebruiken.

“the structural evil of apartheid” bloot te leggen. *Mother to Mother* van Sindiwe Magona is één van de romans die deze opdracht trachten te vervullen.

2.3 Van moeder tot moeder

Doorheen het hele boek wordt de lezer ervan overtuigd dat men onmogelijk één kind alle verantwoordelijkheid kan laten dragen voor het vreselijke dat het blanke meisje is overkomen. Dat Mandisa voortdurend als moeder spreekt, maakt het pleidooi overtuigend.

Zoals Meg Samuelson beargumenteert, gebruikt Magona de moeder-identiteit om pertinente (raciale) verschillen te bespreken maar ondertussen toch een gemeenschappelijke basis te vormen voor een gesprek tussen de ik-persoon, Mandisa en de aangesproken persoon, de moeder van het meisje (Samuelson 2000, p.10). Hoewel de verschillen groot zijn, zijn de moeders met elkaar verbonden door de liefde voor en het leed om hun kinderen. “My Sister-Mother, we are bound in this sorrow,” zo schrijft Mandisa de andere vrouw (Magona 1998, p.201).

Om uit te leggen waarom het ene kind de wereld rondtrok om mensen te helpen en het andere een zinloze moord beging, maakt Magona voortdurend gebruik van contrastwerking: zo ziet jullie wereld eruit, zo die van ons (en precies daarom kan het zover komen met onze kinderen). De raciale verschillen worden dus uitgewerkt om een verklaring te kunnen geven aan hetgeen er gebeurd is.

Het boek begint met een klaagzang van Mandisa. In het hoofdstuk daarna wordt de ochtend van het blanke meisje (die we verder in deze bespreking zullen aanduiden als Amy, al wordt ze in het boek steeds omschreven als “your daughter”) beschreven naast die van Mandisa’s kinderen. Het contrast is groot. Amy ontwaakt in Mowbray, een voorstad van Kaapstad. Ze is vroeg uit de veren, na een nacht vol zoete dromen en vervuld van hoop op een mooie dag (Magona 1998, p.5). Ze belt met iemand, neemt een douche, eet snel iets en stapt in de auto. Twintig kilometer verder (in de township Gugulethu) moet Mandisa haar kinderen uit hun *hokkie* (“you know these one-size-fits-all houses of Gugulethu don’t expand as the children come”) gaan wekken. Zij hebben duidelijk geen zin om op te staan.

De focus van de tekst verschuift voortdurend tussen de leefwereld van Amy en die van Mxolisi. Wanneer we in de ene alinea lezen hoe Amy zich klaarmaakt om naar

de universiteit te gaan, lezen we in de volgende alinea dat Mandisa's kinderen *niet* naar school zullen gaan (Magona 1998, p.10): de zwarte jongeren hebben het te druk met politiek om te studeren.

Een ander verschil dat wordt geaccentueerd is de manier waarop de jongeren met hun vrienden omgaan. Terwijl Mxolisi deel uitmaakt van een boze massa jongeren, kan Amy rustig contacten leggen met nieuwe vriendinnen in de universiteitscafetaria. Wanneer Mxolisi's vrienden hem komen oppikken, gaat hij op in de massa: "The group opens up and swallows him. In their midst, he is lost. You couldn't tell him from the others now" (Magona 1998, p.11). De manier waarop Amy in haar groepje vriendinnen past, wordt heel anders omschreven. De meisjes zitten rustig te praten, of ze zingen samen "we have overcome" (Magona 1998, p.19): hun vriendschap overstijgt raciale grenzen. Dat ze even later aangevallen worden in de township, maakt natuurlijk pijnlijk duidelijk dat de rest van Zuid-Afrika hier nog niet klaar voor is. Magona brengt met deze tegenstellingen aan het begin van het boek het idee over dat het lot van een kind in grote mate bepaald wordt door de omgeving waarin het wordt grootgebracht, de kansen die het krijgt, de vrienden die het heeft, ... In de laatste hoofdstukken van het boek legt de schrijfster dit nog explicieter in Mandisa's woorden. Mandisa mijmert over wat Amy nog allemaal gedaan zou hebben, was ze niet naar Guguletu geweest: ze had zoveel om nog naar uit te kijken, om voor te leven, om te bereiken- "she had a tomorrow" (Magona 1998, p.198). Dan vraagt ze: "And my son? What had he to live for?" (Magona 1998, p.198). Haar zoon had immers geen mooie toekomstperspectieven, geen kans op een carrière, geen mogelijkheden om uit de township te vertrekken. Even later herhaalt ze haar vraag: wat had haar zoon om voor te leven? Ze antwoordt:

"He had already seen his tomorrows; in the defeated stoop of his father's shoulders. In the tired eyes of that father's friends. In the huddled, ragged men who daily wait for chance at some job whose whereabouts they do not know... [...] He had seen his tomorrows- in the hungry, gnarled hands outstretched toward the long-dead brazier, bodies shivering in the unsmiling, setting sun of a winter's day. Long have the men been waiting: all day. But chance has not come that way today. Chance rarely came that way. Any day. Chance has been busy in that other world... the white world. [...]"

Such stark sign-posts to his tomorrow. Hope still-born in his heart. As in the hearts of all like him. The million-million lumpen, the lost generation. My son! My son!" (Magona 1998, p.203)

Terwijl Amy dus mooie toekomstplannen had, behoort Mandisa's zoon tot de "lost generation". Door haar moederhart over dit onrecht te laten spreken, tracht ze een hand uit te reiken naar de andere moeder, wiens dochter het slachtoffer werd van de wanhopige situatie van de "lost generation".

2.4 Grenzen aan solidariteit

Terwijl *Mother to Mother* solidariteit tussen moeders als uitgangspunt neemt, wordt er ironisch genoeg geen "mother to mother" band gesmeed tussen de blanke moeders, de Afrikanervrouwen in het boek en de mama's uit de township die in hun huizen werken (Samuelson 2000, p.233). Precies omdat Mandisa zo vaak moet werken bij de andere moeder, kan ze er niet voldoende zijn voor haar eigen kinderen. Dit ontgaat Mandisa's 'Madam' volledig. Alsof ze niet beseft dat Mandisa zelf de moeder van drie kinderen is, noemt ze haar werkster "my girl" (Samuelson 2000, p.233). Terwijl Madams kinderen steeds haar eerste zorg zijn, erkent ze Mandisa duidelijk niet als "sister-mother". Magona schetst het contrast tussen Mandisa en haar bazin zo scherp, dat er geen ruimte overblijft voor toenadering.

Zo wordt Mandisa's vrije dag met die van haar bazin gecontrasteerd (Magona 1998, p.20-22). Mandisa moet op haar vrije dag haar huishouden op orde zien te krijgen en dus nog harder werken dan anders. Madam moet eigenlijk nooit werken. Toch heeft ze blijkbaar nood aan een vrije dag om allerhande uitstapjes te maken. Ze heeft het lef om aan Mandisa te zeggen dat ze na zo'n dag echt uitgeput is. Mandisa is dan al van 's ochtends vroeg aan het werk en zal niet vertrekken voor een uur of acht 's avonds, wanneer ze het laatste dessertlepeltje heeft afgewassen. De omschrijving van haar Madams vrije dag eindigt met: "She never sees her home that whole long day. That is also where her day off and mine are alike." (Magona 1998, p.22)

De leefwereld van de Afrikanervrouwen lijkt onverzoenbaar met die van Mandisa. Zo omschrijft ze een vriendin van haar bazin, Miss Joan, als een vrouw met haren zo wit als die van een geit, "like she's put in Jik or Javel, the stuff you use to bleach your

whites snow white” (Magona 1998, p.21), als om het contrast tussen blank en zwart extra in de verf te zetten. Miss Joan is overigens nooit getrouwd, omdat haar verloofde vermoord is in de Boerenoorlog. Het is opmerkelijk dat Magona hier een loopje neemt met de geschiedenis: de laatste Boerenoorlog eindigde in 1902 en het vertelmoment is 1993. Het is dus onmogelijk dat Miss Joan tijdens de Boerenoorlog al oud genoeg was om verloofd te zijn. We kunnen dit lezen als een subtiele contrastwerking: terwijl de vrijheidsstrijd in het land op z'n hoogtepunt is en in de townships het geweld nog volop woedt, blijven de Afrikaners alleen maar geïnteresseerd in de Boerenoorlog die bijna een eeuw geleden is afgelopen, suggereert Magona.¹³

Tot slot beklemtoont ze ook het verschil in de ruimtes die blank en zwart betreden. Miss Joan is de eigenares van een restaurant, dat volgens haar bazin erg lekker eten serveert. Mandisa maakt zich de bedenking: “Of course, I wouldn't know anything about that. How could I? Unless we work there, we never go to restaurants or hotels or any nice places like that” (Magona 1998, p.21). De enige plaats waar zij vrij mag rondlopen (zonder in iemands dienst te werken), is de township, waar de blanke bazen dan weer uitgesloten zijn: “white people are not allowed to go there” (Magona 1998, p.24).

De contrastwerking tussen Mandisa en haar werkgeefster werkt duidelijk anders dan die tussen Amy en Mxolisi. Waar de leefwerelden van de kinderen tegenover elkaar geplaatst worden om begrip op te wekken tussen de moeders, over raciale grenzen heen, worden Mandisa's leven en dat van haar bazin met elkaar gecontrasteerd met de boodschap: hier is geen solidariteit mogelijk.

2.5 Van vrouw tot vrouw

Mandisa's identiteit als moeder-getuige is niet alleen interessant om over de mogelijkheden en beperkingen van solidariteit tussen vrouwen uit verschillende gemeenschappen te reflecteren. Mandisa's positie als tienermoeder stelt Magona

¹³ De Boerenoorlog speelde (en speelt) inderdaad een belangrijke rol in de verbeelding van de Afrikaneridentiteit. Het symboliseert het leed en het onrecht dat “hun volk” is aangedaan en de reden waarom ze samen moeten blijven staan: opdat zo'n ramp hen nooit meer zou overkomen. Magona suggereert dat deze houding een barrière is voor solidariteit tussen blank en zwart. Antjie Krog, wiens werk in het volgende hoofdstuk wordt besproken, zal precies inspelen op de sentimenten die de Boerenoorlog oproept om de Afrikaners te betrekken bij het leed van hun niet-blanke landgenoten.

ook in staat om een kritiek te schrijven op de patriarchale structuren in de Zuid-Afrikaanse samenleving.

Voor de TRC kwamen erg veel vrouwen getuigen. Ze kwamen echter zelden aan bod om over hun eigen ervaringen te vertellen. In bijna de helft van de gevallen kwamen ze getuigen over wat hun zoon was aangedaan (Samuelson 2007, p.161). De vrouwen konden dankzij de TRC dus wel het publieke domein binnentreden, zij het zelden met hun eigen verhaal. De alledaagse ervaring van genderongelijkheid bleef op die manier onderbelicht in de TRC. Het verhaal van Mandisa's tienerzwangerschap laat Magona toe om deze leemte op te vullen en zo ook "the structural evil" van gender-ongelijkheid aan te kaarten.

Op het moment dat Mandisa de impact van haar zwangerschap ontdekt, wordt alles wat ze ooit had gekend "bulldozed, extinguished, pulverized" (Magona 1998, p.114). Ze verliest het respect van haar moeder, ze ziet haar kansen op onderwijs verdwijnen als sneeuw voor de zon en ze realiseert zich hoe vluchtig haar grote jeugdliefde was. China, haar vriendje, wil niets meer met Mandisa te maken hebben wanneer hij te weten komt dat ze zwanger is. De twee families moeten echter tot een overeenkomst zien te komen en het zijn de mannen van de clan die beslissen dat Mandisa en China moeten huwen. Dit betekent voor Mandisa het begin van een vernederende periode als *umakoti* (pas gehuwde vrouw): ze moet bij China's familie gaan wonen, die haar hard laat werken.

China heeft zoveel zelfmedelijden dat hij niet ziet dat Mandisa het nog zwaarder heeft. De jongen is boos omdat hij door haar zwangerschap niet kan gaan studeren, een job moet doen die hij haat, ... Hij schreeuwt: "Look at the mess I'm in. Just look at me! Not yet twenty and already out of school, doing a job I hate!" (Magona 1998, p.139). Dat dit ook voor Mandisa opgaat, lijkt hem te ontgaan. Hij slingert haar naar het hoofd dat ze dan maar abortus had moeten plegen. Hierop herinnert Mandisa zich een jeugdvriendinnetje, die stierf bij een abortus: "Dead, long before she was twenty" (Magona 1998, p.140).

Wanneer China op een dag verdwijnt, is Mandisa's schoonfamilie boos op *haar*. Ze zoekt dan haar eigen hokkie en gaat werken als meid.

Mandisa's verhaal maakt duidelijk dat het leven van vrouwen niet alleen "bulldozed, extinguished, pulverized" werd door de wrede apartheidswetten, maar ook door de patriarchale samenleving waarin vrouwen steeds aan het kortste eind trekken.

2.6 De generatiekloof

Door te focussen op het moederpersonage kan Mandisa ook een beeld schetsen van de generatiekloof die in Zuid-Afrika ontstond tijdens de apartheid. De manier waarop ze de massabetogingen en de studentenprotesten beschrijft, geven een heel andere kijk op de strijd tegen de apartheid dan het heroïsche verhaal dat doorgaans wordt opgehangen. In de ogen van de oudere generatie –die van moeders en vaders- waren de politieke bezigheden van hun zonen en dochters vaak helemaal niets om fier op te zijn. De beschrijvingen van de harde werkelijkheid in de townships maken duidelijk dat de protesten van de jongeren vaak uit de hand liepen, dat zij de buurt terroriseerden in de naam van de onafhankelijkheidsstrijd. Magona geeft met Mandisa's personage uitdrukking aan het gevoel van vele ouderen in deze periode: dat ze de controle verloren hebben, dat de jongeren te ver gaan, dat de oude waarden waarin zij geloven verdwenen zijn.

Zo heeft Mxolisi's besnijdenis er niet voor gezorgd dat de jongen zich meer volwassen gaat gedragen, tot grote frustratie van Mandisa (Magona 1998, p.10). De oude rituelen hebben niet meer dezelfde kracht als vroeger. De herinneringen aan Mandisa's kindertijd maken duidelijk hoe erg de normen veranderd zijn op korte tijd. Ze herinnert zich hoe zij ouderen moest respecteren, haar handen eerbiedig in een kommetje moest vouwen wanneer ze iets van een volwassene kreeg (Magona 1998, p.50), haar moeder moest helpen met de was (Magona 1998, p.50-51) en op tijd thuis moest zijn (Magona 1998, p.56). Minder dan dertig jaar later blijft er niets meer over van deze gebruiken. De ouders verliezen hun controle over de jongeren.

Mandisa is erg verontwaardigd over acties als Operatie Barcelona (Magona 1998, p.10), waarbij studenten worden aangemoedigd om van de scholen weg te blijven om hun leraars te steunen:

"Students were urged to stay away from school, to burn cars and to drive reactionary elements out of the townships. Flint to tinder. The students fell

over each other to answer the call. Now, anyone who disagrees with them, the students label 'reactionary'." (Magona 1998, p.10)

Een voorbeeld hiervan krijgen we even later. De jongeren zijn op zoek naar een zaal om een politieke meeting te organiseren en kloppen aan bij de dominee. Deze houdt vol dat er geen zaal ter beschikking is die avond, tot één van de jongeren "reactionary!" brult en de dominee snel zegt dat ze de zaal kunnen gebruiken (Magona 1998, p.10).

In Mandisa's ogen zijn de jongeren tirans geworden, machtsziek, met absurde eisen (Magona 1998, p.24-25). Ze beseffen niet dat ze onderwijs nodig hebben als ze een andere toekomst willen dan hun ouders:

"These big-mouthed children don't know anything. They have no idea how hard life is; and if they're not careful, they'll end up in the kitchens and gardens of white homes... just like us, their mothers and fathers. See how they'll like it then." (Magona 1998, p.10)

In het gedrag van de kinderen ziet Mandisa het falen van de ouders. Zelf kampt ze met een sterk schuldgevoel omdat ze zo vaak bij de blanke familie moet werken (Magona 1998, p.3, p.8). Zo kan ze niet controleren of haar kinderen naar school gaan, of ze niet dag en nacht op straat hangen, ... Maar degenen aan wie de gewelddadige situatie in de townships echt te wijten is, maakt Mandisa duidelijk, zijn de politieke leiders:

"If anyone killed your daughter, some of the leaders who today speak words of consolation to you... mark my words... they, as surely as my son, are your daughter's murderers. And, in many ways, they're guiltier than my son. They knew, or should have known, better. They were adults. They were learned. They had key to reason." (Magona 1998, p.199)

Het zijn immers niet de kinderen die slecht zijn, helemaal niet, ze zijn alleen de laatste twintig jaar te zeer meegesleept met "this business of politics" (Magona 1998, p.80) en bezig zijn met politiek, dat betekent opgaan in de massa voor Mandisa.

Doorheen het hele boek worden massa's in erg negatieve termen omschreven (Samuelson, p.230). In het laatste hoofdstuk zien we dit het sterkst. Eén persoon merkt Amy op en begint "ONE SETTLER! ONE BULLET!" te scanderen (een strijdkreet die doorheen het boek als een soort van luguber refrein klinkt). Magona

schrijft: "The cry rings out, sending a shock-wave through the hoards all around this part of NY1. Not yet a crowd. Nothing binds them yet, but of course Operation Barcelona is in the air" (Magona 1998, p.206). Dan beginnen ook anderen de slogan te scanderen. Meer en meer mensen vallen in. Dààr schuilt het gevaar, bij mensen die een massa worden: "The same baptising cries meld the disparate individuals and little groups, isolated but a minute before, into a one-minded monster. A group. A crowd, with one aim, one goal" (Magona 1998, p.206).

Magona vindt er geen doekjes om dat het in haar ogen de politieke leiders (van vandaag) zijn die de kinderen zo hebben opgejut dat ze onderdeel gingen uitmaken van een gevaarlijke massa. Ja, het apartheidsregime is gevallen dankzij de onafhankelijkheidsstrijd, maar in de townships raast het geweld nog steeds, precies omdat de jongeren grootgebracht zijn om alle gezag te breken.

"'Make the country ungovernable!' So said our leaders. I don't know about the government now. Whether or not it is coping with the task of ruling the country, I cannot say. But I do know that we, parents, have become toothless dogs whose bark no one heeds." (Magona 1998, p.73)

Het begon allemaal met het stenigen van auto's. De ouders berispten hun kinderen niet, integendeel, ze juichten hen toe. Het waren immers niet hun auto's, maar die van blanken. Het ging verder met het afbranden van scholen. Even later werden niet alleen blanken geterroriseerd, maar werden ook zwarten afgetuigd. Het waren "iimpimpi", zeiden de jongeren, verraders. Dus juichten de ouders hen nog steeds toe (Magona 1998, p.73-74) en gingen de jongeren alsmaar verder:

"Our children fast descended into barbarism. With impunity, they broke with old tradition and crossed the boundary between that which separates human beings from beasts. Humaneness, *ubuntu*, took flight. It had been sorely violated. It went and buried itself where none of us would easily find it again." (Magona 1998, p. 76)

Dan beschrijft Magona "the necklace"¹⁴. Mandisa vraagt zich af wat dit nog met vrijheidsstrijd heeft te maken. Schamper merkt ze op: "I had not known that it was

¹⁴ De necklace is een autoband die vol benzine is gegoten en rond de nek van politieke tegenstanders wordt gehangen, vooral diegenen die gezien worden als collaborateurs of informanten. Daarna wordt de "necklace" (en dus de persoon die hem draagt) in brand gestoken. Necklacing gebeurde vooral in de townships en was dus een vorm van geweld tussen zwarten onderling.

our own people who stood in the way of the freedom we all said we desired” (Magona 1998, p.77). Ze schrijft cynisch over de apartheidspolitie die zich met “belangrijker” zaken bezighield als terrorisme en de pasjeswetten, maar bekritiseert tegelijk ook de huidige regering: de grote leiders van de strijd tegen de apartheid, die zich geen vragen stelden bij de gevolgen van het inschakelen van jongeren en zelfs kinderen in de politieke strijd. Magona maakt met dit boek duidelijk dat deze gevolgen niet te onderschatten zijn.

2.7 Trauma: a continuing background noise

Mother to Mother is niet alleen een kritiek op de politici van Zuid-Afrika. Het is in de eerste plaats een portret van het dagelijkse leven van de duizenden zwarten die door het apartheidregime in townships zijn ondergebracht. Magona geeft zo een invulling aan het “continuing background noise” waarmee de zwarte gemeenschappen moeten omgaan. Het traumatische van racistische ervaringen zit hem immers, zoals eerder gezegd, niet (alleen) in de uitschieters van geweld (de grove mensenrechtenschennissen), maar (ook) in het voortdurende, systematische onrecht en in de sociale status quo.

Reeds in Mandisa’s klaagzang (Magona 1998, p.1-4) wordt het cruciale verschil gemaakt tussen de trauma-ervaring van blanken en die van zwarten: “White people live in their own areas and mind their own business- period. We live here, fight and kill each other. That is our business. You don’t see big words on every page of the newspapers because one of us kills somebody, here in the townships” (Magona 1998, p.3). Voor zwarten hoort geweld bij hun dagelijkse bestaan. In Gugulethu worden iedere dag mensen vermoord, verkracht en beroofd: “guns are as common as marbles were when we were growing up” (Magona 1998, p.44). Wanneer een blanke daarentegen iets overkomt, komt dit in de kranten. Mandisa stelt de retorische vraag: “Als hij [Mxolisi] één van de andere vrouwen had vermoord die bij je dochter in de auto zaten [gekleurde meisjes], zou er dan zulke commotie zijn?” (Magona 1998, p.2). Dat het antwoord op deze vraag nee is, behoeft geen verder betoog. Ook de TRC ondervond de felste kritiek op die momenten dat zwarte daders amnestie kregen voor misdaden tegenover blanken. In Desmond Tutu’s voorwoord van het TRC-rapport wordt deze houding fel bekritiseerd:

“Others have taken us to task because they were unhappy when the Amnesty Committee gave amnesty to certain perpetrators - such as those responsible for the St James’ Church killings or the murder of Amy Biehl. [...] Sadly, in almost all cases, there was an outcry only when the victim was white and the perpetrator black. I wonder whether people have considered how the Trust Feed Farm community must have felt when Brian Mitchell got amnesty since it was his misinterpreted orders that led to the death of eleven persons in that community?” (TRC Report, p.11-12)

Er wordt dus met twee maten en gewichten gewogen bij de veroordeling van misdaden. De redenering lijkt wel: als je geweld gewoon bent, komt het minder hard aan. Dit doet denken aan Browns artikel “Not outside the range”, waarin duidelijk gemaakt wordt dat het een misverstand is te denken dat wat tot de normale gang van zaken behoort niet traumatiserend kan zijn. Na de beschrijving van wat een normale dag in Mandisa’s leven wordt genoemd, voegt Magona toe: “ordinary, in the context of our lives that have become quite complex and far from ordinary” (Magona 1998, p.73).

Een voorbeeld hiervan zijn de brandende vrachtwagens in de straten van Gugulethu, een “all-too-familiar but highly thrilling spectacle” voor de jongeren (Magona 1998, p.15). Droogweg wordt verteld dat de chauffeur moet vluchten, als hij niet levend verbrand wil worden. Als er TBC-medicijnen in de vrachtwagen blijken te zitten, ontstaat er een discussie tussen enkele jongeren in de township, over de reden waarom de Boeren hen wel willen voorzien van medicatie, maar niet van schoolgerei. Het antwoord is even eenvoudig als pijnlijk: met TBC kunnen ook de Boers zelf besmet worden, via de zwarte vrouwen die voor hen werken (Magona 1998, p.16).

Een sterk beeld is ook het politiegebouw, waarvan het aanzien alleen al de jongeren het zwijgen oplegt. ’s Nachts komen er vanuit het gebouw geluiden van schreeuwende mensen en vreselijke verhalen doen de ronde over wat er binnen de muren van het politiebureau gebeurt, verhalen over foltering, moord,... (Magona 1998, p.18).

Via de meest subtiele verwijzingen maakt Magona duidelijk dat het onrecht dat blanken zwarten aandoen, nooit lang uit het geheugen kan gewist worden. Zelfs uit de beelden die ze gebruikt blijkt dat. Zo grijpt Mandisa in de wirwar van mensen

haar handtas stevig vast om deze niet kwijt te geraken- ze omhelst ze “[like] a lover newly returned from a long stint in the gold mines of Johannesburg” (Magona 1998, p.25). Deze ene metafoor roept meteen een heleboel connotaties op: de grondstoffen (goud, maar ook diamant) die de blanken uitbuiten op gronden die ze de zwarten ontnamen, de zwarte mannen die mijlver van vrouw en kinderen geld moeten verdienen met zware arbeid, de sociale ontwrichting die hiervan het gevolg is, ...

De township op zich is een levende herinnering aan het historische onrecht van de gedwongen verhuizingen. De huisjes worden als volgt omschreven:

“Tiny houses huddled close together. Leaning against each other, pushing at each other. Sad small houses crowned with gray and flat unsmiling roofs. Low as though trained never to dream high dreams. Oppressed by all that surrounds them... by all that is stuffed into them... by the very manner of their conception. And, in turn, pressing down hard on those whom, shameless pretence stated, they were to protect and shelter.” (Magona 1998, p.27)

Magona komt ook steeds weer terug op de povere onderwijssituatie in Zuid-Afrika. De studentenacties zouden nooit zo geëscaleerd zijn als zwarte jongeren dezelfde onderwijskansen kregen als blanke jongeren. Mxolisi (20) zit als verstandige leerling nog steeds in het zesde leerjaar. (Magona 1998, p.72)

Magona maakt duidelijk dat zwarte Zuid-Afrikanen op ieder moment van de dag herinnerd worden aan het onrecht dat hen wordt aangedaan. Dit geldt niet alleen voor de volwassenen, maar ook voor de kinderen. Over Mxolisi wordt geschreven dat hij als kleuter al de strijdkreten van de apartheidsstrijd kende en het verschil wist tussen de “bang!” van een pistoolschot en de “gooph!” van een brandende schedel die openbarst en waarvan de hersenen ontploffen (Magona 1998, p.146). Deze kleuter, zo jong al ingewijd in alle gruwelen van de townships, maakt op een gegeven moment een cruciale fout die hij zichzelf nooit zal vergeven. Wanneer de politie op zoek is naar zijn oudere kameraden, Zazi en Mzamo, die zich even tevoren snel in de kast verstopt hebben, wijst de kleine Mxolisi simpelweg hun schuilplaats aan. Hiermee tekent hij hun doodsvonnis: de politie schiet hen ter plekke neer. Twee jaar lang spreekt Mxolisi geen woord (Magona 1998, p.148). Zelfs wanneer hij dan toch weer begint te praten, vraagt hij nooit naar zijn speelkameraden. Met het

dramatische stilzwijgen van de kleine jongen maakt Magona één ding heel duidelijk: de dagdagelijkse realiteit kan uitermate traumatiserend zijn.

2.8 De storm die door Zuid-Afrika raast

Net zoals trauma-triggers voortdurend het leven van zwarte mensen teisteren, wordt in het boek steeds weer het beeld van een storm herhaald. Magona gebruikt deze metafoor om haar boek historische diepte te geven.

Het begint met de eeuwige wind die door de Cape Flats waait en die de bewoners dag en nacht horen. Volgens sommigen zijn het de stemmen van de Malay-slaven die stierven in schipbreuken (Magona 1998, p.30): een herinnering aan de periode van de slavenhandel. Vanaf 1658 begonnen de Europese settlers in de Kaap slaven in te voeren, aanvankelijk vooral uit Dahomey en Angola, later ook uit landen als Indië en Indonesië (Thompson 1990, p.36) - vandaar Magona's verwijzing naar Malay-slaven. De relatie slaaf-meester werd gekenmerkt door paternalisme, schrijft Leonard Thompson, "an ideology that structured and legitimized subordination and exploitation and was expressed in a blend of affection and coercion" (Thompson 1990, p.43). Aan dit historische onrecht herinnert Magona met haar beeld van de eeuwige wind.

De schrijfster pikt het beeld weer op als ze het over de gedwongen verhuizingen heeft: "Hither and thither, a gale-force wind had strewn us, chaff at the hands of a mad winnower" (Magona 1998, p.31). Mandisa kwam naar Gugulethu "borne by a whirlwind" (Magona 1998, p.48). De verhuis van Blouville naar Gugulethu is immers een breekpunt in haar leven: ze moet een nieuwe school zien te vinden (geen makkelijke klus), ze verliest al haar vrienden, haar moeder verandert onherroepelijk en de sterke samenleving waartoe ze behoorde valt uit elkaar. De thuislandpolitiek zorgde voor sociale ontwrichting- "Gugulethu killed us", in Magona's woorden (Magona 1998, p.33).

Het verhaal van de gedwongen verhuizingen is er één dat op de TRC-hoorzittingen niet aan bod is gekomen. Nochtans betekenden de verhuizingen voor velen zoals Mandisa een ingrijpende verandering in hun leven. Magona vertelt hoe de plannen

om de Group Areas Act¹⁵ hard te maken als een gerucht de township bereikten. Ongeloof overwon de angst: hoe konden de blanken hen nu wegsturen van de grond waar de nageboorten van hun kinderen begraven lagen, de voorhuiden van hun zoons en de gebleekte beenderen van hun voorouders? (Magona 1998, p.55) Het gerucht werd een grap, tot het plots terugkeerde, volgroeid en bebaard, met de stempel van de regering: "It was not smiling. Like its authors, it had learnt to bury its sense of humour when dealing with the African problem" (Magona 1998, p.55). Magona vertelt hoe een helikopter papiertjes over hun woonwijk uitstrooide met het nieuws dat ze moesten verhuizen. Ze vertelt hoe de gemeenschap lange vergaderingen hield om te beslissen wat ze zouden doen en hoe dan op een nacht Blouville omsingeld werd door politieauto's, legertrucks en bulldozers, klaar voor de sloop (Magona 1998, p.63-65). Sommige inwoners ketenden zich vast aan de deur van hun *shack* en werden met de deur mee gesloopt. Anderen braken hun *shack* zelf af zodat ze materiaal konden meenemen voor de bouw van een nieuw huisje. Al deze "non-whites" moesten te voet de afstand naar hun nieuwe woonplaats afleggen, met in hun kielzog een reeks politievoertuigen, die de wapens op hen hielden gericht. In één zin maakt Magona van deze vreselijke tocht een legendarische reis, een belangrijk historisch feit. Ze schrijft: "Like *imfecane* fleeing Shaka more than a century ago, our parents trekked." (Magona 1998, p.66). De vergelijking met de *imfecane* enerzijds en het gebruik van het woord 'trekked' anderzijds, maakt duidelijk dat Magona de gedwongen verhuizingen heel wat historisch belang toedicht. *Imfecane* is een geladen woord in de Zulu-taal. Het betekent 'verplettering' of 'chaos' en is bij historici bekend als de chaotische periode tussen 1815 en 1840 waarin de Zulu onder leiding van de Shaka een bloedige expansieoorlog voerden, waarvoor duizenden mensen op de vlucht sloegen (Thompson 1990, p.80-87). Het woord 'trek' is dan weer Afrikaans. Het draagt dezelfde betekenis als in onze taal, maar is bij de Afrikaners onlosmakelijk verbonden met de gedachte aan 'die Groot Trek', de legendarische tocht waarmee de Nederlandstalige¹⁶ bewoners van Zuid-

¹⁵ De Group Areas Act (Act 41 in 1950) dwong fysieke separatie af door verschillende woongebieden aan verschillende rassen toe te kennen. De toepassing van deze wet betekende de gedwongen verhuizing van miljoenen zwarten en kleurlingen van blank verklaarde gebieden naar desolate en onvruchtbare thuislanden of townships.

¹⁶ Hoewel taal een cruciale rol speelt in het Afrikanernationalisme en de Afrikaners hun "Voortrekkers" bijgevolg als Afrikaans-sprekenden gingen verbeelden, bestaat er bij het begin van de negentiende eeuw alleen nog maar een soort van proto-Afrikaans, dat bovendien op dat moment nog

Afrika zich onttrokken aan het Britse koloniale bestuur in de Kaap door noord- en oostwaarts te trekken in de periode van 1836 tot 1854. Op deze manier stichtten ze de provincies Natal, Oranje Vrijstaat en Transvaal en legden ze de basis voor de blanke aanwezigheid in heel Zuid-Afrika (Thompson 1990, p.87-96). In het nationalistische ideeëngoed van de Afrikaners neemt 'die Groot Trek' een prominente plaats in. Door de gedwongen verhuizingen in één zin te noemen met twee historische feiten waaraan dergelijk belang wordt toegedicht, maakt Magona duidelijk dat de gedwongen verhuizingen allesbehalve een fait divers waren in het leven van miljoenen Zuid-Afrikanen.

Het beeld van de wind is al gebruikt om aan de slavenhandel en aan de gedwongen verhuizingen te refereren. Ook wanneer de politie, op zoek naar Mxolisi, Mandisa's huisje binnenvalt, alles overhoop haalt, haar man en zoon verwondt en haar dochter de stuipen op het lijf jaagt, komt de metafoor terug. Haar dochter trilt als een blaadje, "blown about by a fierce south-easter gale" (Magona 1998, p.81). De politiemannen zijn vertrokken. Zij kunnen gewoon teruggaan naar de plek waar ze vandaar komen. Maar wij kunnen dat niet, schrijft Mandisa, "We could never go back to that time or place. Nothing would ever be the same for us. We had been hurtled headlong into the eye of a raging storm" (Magona 1998, p.87).

Doorheen het boek komt de storm steeds terug, om het leed te beschrijven dat blanken zwarten hebben aangedaan: de slavenhandel, de gedwongen verhuizingen, het geweld van de apartheidspolitie, ... In hoofdstuk tien wordt het beeld uitgelegd in een verhaal dat Mandisa's opa haar vertelt. Het begint bij Vasco da Gama die het tipje land waarop zij wonen lang geleden de 'Stormkaap' noemde, omdat menig schip het onderspit had moeten delven tegen de woeste zee rondom de Kaap- er stond voortdurend een strakke wind.

Voor Jan Van Riebeeck en de zijnen kreeg de Kaap echter een nieuwe betekenis. In 1652 werd een bevoorradingspost opgericht, die het begin van de kolonisatie zou betekenen. De naam 'Stormkaap' veranderde in 'Kaap de Goede Hoop'- een vergissing, in de ogen van Mandisa's opa. De blanken beseften immers niet dat de grootste storm diegene was die zichzelf naar Zuid-Afrika brachten (Magona 1998, p.175). Hij vertelt hoe de blanken eten en drinken kwamen zoeken en dat het eten

de status van een "hotnotstaaltje" heeft (Hans den Besten 1986, p.226). Vandaar dat hier gesproken wordt van *Nederlandstalige* bewoners.

hen vervolgens zo beviel dat ze bleven. Ze ontdekten dat er al mensen waren die in het land woonden. Maar dat hield hen niet tegen. Ze bleven en namen het land af van de mensen die er eerder woonden. Opa vertelt: “The biggest storm is still here. It is in our hearts- the hearts of the people of this land. For, let me tell you something, deep run the roots of hatred here. Deep. Deep. Deep” (Magona 1998, p.175). De echte storm, die raast dus door de harten van de onderdrukten in Zuid-Afrika. Het is de haat omwille van al het onrecht dat hen is aangedaan. Deze storm is gevaarlijker dan huilende wind en woeste golven, krijgt Mandisa te horen. Men kan immers niet schuilen voor het hart, noch voor zijn eigen hart, noch voor dat van een ander (Magona 1998, p.176).

Niet alleen de ontstaansgeschiedenis van de kolonie wordt via het beeld van de storm aan de problemen van vandaag gekoppeld, ook het verhaal van Nongquawuse krijgt een nieuwe betekenis in de vertelling van Mandisa’s opa. Nongquawuse is de jonge profete die de Xhosa er in 1857 toe aanzette om al hun vee te slachten, met de belofte van een grote verrijzenis: op de derde dag zou de zon rood kleuren, de blanken zouden weer de zee in gaan en de dieren zouden gezonder en talrijker dan ooit terugkeren. De veeslacht ging door, de verrijzenis kwam echter nooit. In de plaats daarvan brak een grote hongersnood uit, waarbij tenminste veertigduizend mensen stierven (Thompson 1990, p. 78-90). In de Zuid-Afrikaanse geschiedenislessen diende het verhaal van Nongquawuse lange tijd als een illustratie van de domheid en van de goedgegelovigheid van de zwarte bevolking. Ook Mandisa leert op school dat de Xhosa hun vee slachtten “because they were superstitious and ignorant” (Magona 1998, p.175). Hedendaagse historici zoeken eerder naar structurele redenen die de Xhosa ertoe aanzetten de voorspelling van een jong meisje te geloven, zoals de epidemie van longziekten, hun afnemende macht tengevolge van de blanke aanwezigheid of gendermotieven¹⁷.

Mandisa’s opa geeft zijn visie op de feiten. In bijna poëtische verzen linkt hij de veeslacht van de Xhosa aan de diepe haat tegenover de blanken:

“Deep run the roots of hatred here

So deep, a cattle-worshipping nation killed all its precious herds.

¹⁷ Meg Samuelson onderzoekt de gendermotieven voor de Xhosa-veeslacht in het hoofdstuk *Nongquawuse: National Time and (Female) Authorship* van haar studie *Remembering the Nation, Dismembering Women?* (Samuelson 2007, p.51-84)

Tillers, burned fertile fields, fully sowed, bearing rich promise too.
Readers of Nature's Signs, allowed themselves fallacious belief.
In red noon's eye rolling back to the east for sleep.
Anything. Anything, to get rid themselves of these unwanted strangers.
No sacrifice too great, to wash away the curse.
That deep, deep, deep, ran the hatred then.
In the nearly two centuries since, the hatred has but multiplied.
The hatred has but multiplied." (Magona 1998, p.176)

De opa beklemtoont dat voor de Xhosa vee meer dan eten was: met vee werden huwelijken bezegeld, chiefs geëerd, voorouders gegroet en oorlogsonderhandelingen geregeld (Magona 1998, p.178). De Xhosa moesten dus, zoals historici vandaag ook geloven, een grondige reden hebben om hun vee te doden. Die reden was de blanke aanwezigheid, in opa's verhaal. Van cruciaal belang in de voorspelling is immers deze zin, waarin Nongquawuse zegt wat er op de derde dag na de veeslacht zal gebeuren: "A great whirlwind will rise and drive all abelungu [blanken] to the sea... where they will all drown" (Magona 1998, p.180-181). Deze storm in de harten van de onderdrukten is niet gaan liggen. Tot tweemaal toe zegt de opa dat de haat zich alleen maar vermenigvuldigd heeft in de twee eeuwen na de veeslacht.

Magona zet deze stelling kracht bij door meteen na het verhaal van de veeslacht terug te gaan naar het geweld tegen blanken in de jaren '90, met de slogan: "One settler, one bullet! By the match stick, we shall free the nation!" (Magona 1998, p.182). Het is deze slogan die de omsingeling van Amy Biehl in gang zet: "from throat to throat the cry gaily goes; carried by the unthinking winds" (Magona 1998, p.207). Het is deze "raging whirlwind" (Magona 1998, p.210) die Nongquawuse lang geleden gezien had in haar droom. Het enige wat het meisje had gedaan, schrijft Magona, was het uitdrukken van een onbewuste collectieve wens van de natie, om aan de gesel te ontsnappen (Magona 1998, p.210).

Door met het beeld van de wind al deze historische gebeurtenissen aan elkaar te koppelen, maakt Magona duidelijk dat de woede in de townships gevoed is door raciaal geweld dat al eeuwen aan de gang is. Mandisa's zoon, Amy Biehls

moordenaar, was geen monster, hij was alleen maar de uitvoerder van de donkere verlangens van zijn ras, bezeten door een brandende haat tegen de onderdrukker. De wrok over driehonderd jaar vulde zijn oren, schrijft Magona. Amy Biehl was een blind gekozen slachtoffer. “But for the chance of a day, the difference of one sun’s rise, she would be alive today. My son, perhaps not a murderer. Perhaps, not yet.” (Magona 1998, p.210)

Mother to Mother verplicht ons om de moord op Amy Biehl in zijn historische context te zien. De focus op de leefwereld van de jongen stelt Magona in staat begrip voor de moordenaar op te brengen, mogelijk het begin van verzoening. Over Mandisa’s opa die over de Xhosa-veeslacht vertelt, wordt geschreven: “He explained what had seemed stupid decisions, and acts that had seemed indefensible became not only understandable but highly honourable” (Magona 1998, p.183). Op een gelijkaardige manier probeert Magona met haar roman een nieuw perspectief te bieden op een moord die vanuit het gebruikelijke standpunt onbegrijpelijk is.

Tegelijk kunnen we het boek lezen als een waarschuwing. Het is immers niet met het einde van de apartheid dat de wind gaan liggen is:

“[T]he same winds that gouged dongas in my son’s soul are still blowing... blowing ever strong. There are three- and four-year-olds as well as older children, roaming the streets of Guguletu with nothing to do all day long. Those children, as true as the sun rises in the east and sets in the west- those young people are walking the same road my son walked.” (Magona 1998, p.199)

Magona behoedt de lezer met deze woorden voor al te veel optimisme over het nieuwe Zuid-Afrika: pas wanneer er echt iets gedaan wordt aan de gigantische kloof tussen arm en rijk, kan er een einde komen aan het geweld dat Zuid-Afrika al zolang teistert. Met andere woorden: een waarheidscommissie alleen kan er niet voor zorgen dat de inwoners van het land zich verzoenen, er moeten ook concrete maatregelen genomen worden om de economische situatie van de zwarten te verbeteren. De toekenning van gronden en huizen en het leveren van elementaire voorzieningen gaat vaak zo tergend traag, dat het nieuwe Zuid-Afrika voor vele burgers nog heel erg op het oude lijkt.

2.9 Magona's aanvulling op de TRC

Mother to Mother vult het TRC-verhaal, met zijn focus op daders en slachtoffers van grove mensenrechtenschennissen, aan met het verhaal van een gewone, zwarte vrouw, voor wie “the structural evil of apartheid”, maar ook het systematische onrecht van genderongelijkheid het “continuing background noise” in haar leven is. Magona maakt duidelijk dat de klassieke traumadefinities tekortschieten in een niet-westerse context. Ook de dagelijkse realiteit kan uitermate traumatiserend zijn.

Magona wijst erop dat het voortduren van de miserabele situatie van een heel aantal mensen in Zuid-Afrika de verwerking van het traumatische apartheidsverleden onmogelijk maakt. Haar antwoord op de vraag of verzoening na al het gebeurde mogelijk is, klinkt dubbelzinnig. Enerzijds pleit haar boek voor een “mother to mother” band over raciale grenzen heen, anderzijds lijkt ze niet te geloven in een toenadering tot de Afrikanergemeenschap. In het volgende hoofdstuk belichten we Antjie Krog, die precies deze kloof tussen de Afrikaners en de anderen tracht te overbruggen in haar literaire werk.

3 Antjie Krog: op zoek naar een taal voor trauma en herstel

3.1 Zwarte stemmen en een blanke schrijfster

Country of My Skull (Krog 1999), dat voor het eerst gepubliceerd werd in 1998, is één van de meest gerenommeerde romans die geschreven zijn in het kielzog van de waarheidscommissie. Antjie Krog, die als journaliste verslag uitbracht over de TRC op de nationale radio, probeert in haar roman uitdrukking te geven aan hetgeen ze hoorde, dacht en voelde tijdens de twee jaren dat ze de commissie volgde. Terwijl ze een duidelijke voorstander is van het TRC-proces, schetst ze allesbehalve een eenzijdig positief beeld van het werk van de commissie. Haar boek roept vele vragen op: wat voor waarheid heeft de TRC voor ogen? Welke grenzen zijn er aan verzoening? Hoe gaan politici om met hun fouten uit het verleden? Worden vrouwen voldoende gehoord? Welke rol spelen de media?

Vóór alles wil het boek een eerbetoon zijn aan de slachtoffers, in het bijzonder de vrouwen, die kwamen getuigen voor de commissie. De opdracht luidt: “For every victim who had an Afrikaner surname on *her* lips” (Krog 1999, mijn nadruk). Krog experimenteert met verschillende genres om de verhalen van deze vrouwen in haar tekst te integreren. Ondertussen gaat ze op zoek naar de plaats die er voor haarzelf is weggelegd in het nieuwe Zuid-Afrika. Terwijl ze, als Afrikanervrouw, met spijt en verdriet luistert naar al hetgeen er gebeurd is in de naam van haar cultuur, kan ze de banden met haar gemeenschap, haar bloed, haar taal nooit doorsnijden. “Is verzoening dan wel mogelijk?” vraagt ze zich af.

In de dichtbundel *Kleur komt nooit alleen* (Krog 2002) herneemt Krog deze vraag.¹⁸ Ze probeert solidariteit tussen de verschillende gemeenschappen in Zuid-Afrika op te wekken door hun lijdensverhalen samen te brengen. Dagboekfragmenten van vrouwen in de concentratiekampen van de tweede Boerenoorlog worden naast getuigenissen over de apartheidsgruwelen geplaatst. Zelf schrijft Krog dat het met deze bundel de eerste keer was, na meer dan tien volumes, dat haar werk niet langer vragen stelde of systemen aanviel in naam van de stemlozen en de

¹⁸ De dichtbundel werd in 2000 voor het eerst gepubliceerd als *Kleur kom nooit alleen nie*. In deze scriptie wordt verwezen naar de versie met de Nederlandse vertalingen, *Kleur komt nooit alleen* (Krog 2002).

onderdrukten of het *ik* bekritiseerde en bevroeg, maar dat het vrij in interactie trad met de zwarte stem (Krog 2007, p.38). In beelden en verzen betuigt ze haar medeleven met de slachtoffers die ze aan het woord laat, vraagt ze om vergiffenis en eist ze dat ze voor meer dan alleen maar blank aanzien wordt.

3.2 Tussen daders en slachtoffers

Dat de TRC zich focuste op grove mensenrechtenschennissen had niet alleen tot gevolg dat het structurele geweld van de apartheid onvoldoende werd benadrukt, het belette de commissie eveneens om verantwoordelijkheid te leggen bij de begunstigden van het apartheidregime. Zij die noch als dader, noch als slachtoffer werden geïdentificeerd door de commissie hoefden geen rekenschap af te leggen voor wat ze (niet) hadden gedaan in het verleden (Schaffer en Smith 2006, p.1577). Het gaat om die “onschuldige burgers” die jaar na jaar voor de Nasionale Party stemden, hun wijkagent schouderklopjes gaven, zonder schroom de jobs aannamen die voor hen werden gereserveerd en met plezier de ‘white areas’ inpalmden.¹⁹ Het gaat ook om al diegenen die zorgeloos grootgebracht werden op een grote lap boerderijgrond, goed onderwijs genoten en op economisch vlak steeds aan het langste eind trokken, terwijl er rondom hen schaarste was. Het gaat om iedereen die –al dan niet gewild- baat had bij het apartheidssysteem. Vele Zuid-Afrikanen die tijdens de apartheid het geluk hadden in de blanke categorie te vallen en van allerlei voordelen genoten, waren later niet bereid om hun medeplichtigheid aan het apartheidssysteem te erkennen. Plots werd het moeilijk om ook maar één blanke te vinden die ooit voor NP had gestemd. De Afrikanergemeenschap leek aan geheugenverlies te lijden (Schaffer en Smith 2006, p.1578).

Er waren echter veel blanken die zich wel schuldig voelden, omwille van al het leed dat hun landgenoten was aangedaan terwijl zij van een zorgeloze jeugd hadden genoten. De TRC kon hen geen forum bieden. De commissie wilde geen enkele gemeenschap collectieve schuld toedichten en kon alleen individuele amnestie verlenen aan die mensen die zichzelf kenbaar maakten als de uitvoerders van grove

¹⁹ De ‘white areas’ zijn die gebieden waar volgens de Group Areas Act (Act 41 in 1950) geen niet-blanken meer mochten wonen. De toepassing van deze wet had de gedwongen verhuizing van miljoenen zwarten en kleurlingen tot gevolg, een geschiedenis die aan bod komt in Magona's eerder besproken roman. Op hun verhuizing palmden blanken de vruchtbare woongebieden in.

mensenrechtenschennissen. De blanken die beseften dat ze willens nillens hadden meegedraaid in het sociale systeem dat deze schennissen gedoogde en stimuleerde, moesten een andere uitweg zoeken voor hun verhalen en hun schuldgevoel. Die vonden ze in de postapartheid-literatuur. In heel wat persoonlijke vertellingen van Afrikaners wordt het binaire schema van slachtoffer-/daderposities losgewrikt en wordt de complexe en problematische positie van de begunstigde weergegeven (Schaffer en Smith 2006, p.1578).

Krogs werk neemt in deze literatuur een bijzondere plaats in. In haar weergave van de TRC-getuigenissen leeft ze zich in in de slachtoffers en gruwelt ze van de daders:

“Aversion. I want to distance myself.

They are nothing to me.

I am not of them.” (Krog 1999, p.113)

Tegelijkertijd kan ze niet anders dan zich identificeren met deze daders, die haar zo vertrouwd zijn als broers, neven en schoolkameraden (Krog 1999, p.121). In hun bijzijn worstelt ze niet met haar woorden zoals wanneer ze Engels spreekt (Krog 1999, p.220), maar kan ze alle vertrouwde codes uit haar jeugd gebruiken (Krog 1999, p.189). Wanneer ze zich afvraagt wat zij gemeen heeft met mannen als Jack Cronje, Roelf Venter, Paul van Vuuren, Jacques Hechter en Wouter Mentz²⁰, “the men I hate the most” (Krog 1999, p.116), is het antwoord:

“In some way or another, all Afrikaners are related. If somebody says his father bought land here, or he grew up in Odendaalsrus or Welkom- then I know. From the accents, I can guess where they buy their clothes, where they go on holiday, what car they drive, what music they listen to. What I have in common with them is a culture- and part of that culture over decades hatched the abominations for which they are responsible.

In a sense, it is not these men but a culture that is asking for amnesty.” (Krog 1999, p.121)

²⁰ Cronje, Hechter, Mentz, Venter en Van Vuuren zijn vijf voormalige veiligheidsagenten. Ze stonden bekend als de “Vlakplaas Five” of de “Five Cops”. Ze dienden een amnestieaanvraag in voor hun activiteiten als moordcommando. Samen doodden ze meer dan veertig mensen. De hoorzittingen over deze zaken duurden van oktober 1996 tot maart 1997.

Krog worstelt met haar eigen positie: “I abhor and care for these five men” (Krog 1999, p.122). Terwijl ze zichzelf dus enerzijds distantieert van haar erfgoed en haar Afrikaner-achtergrond, moet ze anderzijds erkennen dat ze nooit met een stem zal kunnen spreken die vrij is van de sporen van dit verleden en dit erfgoed (Coetzee 2001, p.685). Haar naam, haar familie, haar omgeving en haar taal herinneren haar eraan dat zij “één van hen” is.

Zoals Carli Coetzee stelt, heeft Krog in *Country of My Skull* een dubbel publiek voor ogen (Coetzee 2001, p.685). Door het boek te ondertekenen met de naam Antjie Krog en niet met Antjie Samuel (de naam van haar man, die ze gebruikt als journaliste en waaraan ook de auteursrechten verbonden zijn) spreekt ze het publiek aan dat haar kent van de dichtbundels die ze eerder in het Afrikaans publiceerde: het publiek waarmee ze een cultuur deelt. Door het boek echter in het Engels te schrijven en op te dragen aan de slachtoffers van het apartheidssysteem, maakt ze tevens duidelijk dat ze zich wil distantiëren van het Afrikanerpubliek en zich tot de zwarte gemeenschap in haar land wil richten.²¹

Volgens Coetzee hoopt Krog dat die zwarte gemeenschap haar zal uitnodigen in het nieuwe Zuid-Afrika, het land van haar verbeelding, van haar schedel (Coetzee 2001, p.686). De foto van het lege landschap op de cover van de Zuid-Afrikaanse editie²² van *Country of My Skull* roept een bekend beeld op in de Afrikaanse literatuur, zo schrijft Coetzee (Coetzee 2001, p.686). Door het land als leeg voor te stellen, verzwegen de blanke auteurs de aanwezigheid van zwarten in het land en slaagden ze er niet in een relatie met hen te verbeelden. In Krogs werk staat het lege landschap echter voor het land waaruit zij geweerd wordt, omwille van haar blanke huid en van de naam van haar vader. Krog probeert dus in dialoog te treden met de zwarte bewoners, om terug toegang te krijgen tot het land, aldus Coetzee (Coetzee 2001, p.686). De woorden waarmee Antjie Krog haar boek eindigt, zetten deze theorie kracht bij:

²¹ In feite schreef Antjie Krog haar boek in het Afrikaans en liet ze het naar het Engels vertalen door haar zoon. De Engelstalige versie werd gepubliceerd, de Afrikaanse niet.

²² Met de Zuid-Afrikaanse editie wordt de eerste versie van het boek bedoeld: die (zoals gezegd, Engelstalige) versie die is uitgebracht in Zuid-Afrika in 1998. Een jaar later werd ook een editie op de markt gebracht die gericht is op lezers van buiten Zuid-Afrika. Deze werd gepubliceerd in de VS en wordt daarom de Amerikaanse editie genoemd. In dit werk wordt gerefereerd naar de Amerikaanse uitgave. Er zijn opvallende verschillen tussen de twee edities, zoals de toevoeging van een epiloog. Over deze verschillen later meer.

“You whom I have wronged, please
take me

with you.” (Krog 1999, p.365)

In de epiloog van de Amerikaanse uitgave van *Country of My Skull* maakt Krog echter duidelijk dat het erkennen van haar schuld en het vragen om vergiffenis niet volstaan om opgenomen te worden in de nieuwe natie. Ze haalt Thabo Mbeki's “two nation speech” aan (Krog 1999, p.375). Mbeki stelt Zuid-Afrika voor als een land met twee naties: een rijke, blanke natie en een arme, zwarte natie. Voor hem moet het niet gaan over verzoening tussen daders (van alle kleuren) en slachtoffers (van alle kleuren) maar wel om verzoening tussen de begunstigen (de blanken) en de uitgebuiten (de zwarten). Omdat de begunstigen nog steeds geen schuld willen erkennen, wordt verzoening op de helling gezet, in Mbeki's ogen. Krog wijst erop dat vele Afrikaners en hun instellingen wél om vergiffenis hebben gevraagd. Ze vraagt zich af wat “haar natie”, de blanken, kunnen doen om van hun schuld verlost te worden: gaat het om geld, een amnestieaanvraag van Botha, het teruggeven van land, het steunen van goede doelen? “What word, what embrace will unburden us all?” vraagt Krog zich af (Krog 1999, p.376). Ze krijgt echter alleen vage antwoorden, wat haar frustreert:

“We of the white nation try to work out the conditions for our remaining here. We are here for better or worse. We want to be here, but we have to accept that we can no longer stay here on our terms. Therefore I prick up my ears and try to hear what the new conditions for my existence are. [...]

We are being told who we are, what we have done wrong, but not what we owe. Why this vagueness?” (Krog 1999, p.376)

De twee naties zijn getroffen, schrijft Krog: de ene door verwonding, de andere door schuld. De eerste reactie is om van elkaar weg te trekken. Volgens academici is dit een gezonde psychologische reactie, die één seconde, maar ook eeuwen kan duren (Krog 1999, p.377). Terwijl de grote kloof tussen blank en zwart voor velen een reden is om het TRC-ideaal van verzoening te bespotten, wijst Krog erop dat de eerste gewonde in een conflict identiteit is en dat het herdefiniëren van identiteit een fundamentele stap is in de richting van verzoening (Krog 1999, p.377). Zwarten

herdefiniëren zich in termen van de Afrikaanse renaissance; Afrikaners herdefiniëren zichzelf door de Anglo-Boerenoorlog, zo schrijft ze (Krog 1999, p.385). Haar dichtbundel *Kleur komt nooit alleen* (Krog 2002) lijkt vanuit dit idee te zijn ontstaan.

3.3 Twee naties, verbonden door trauma?

Antjie Krog's dichtbundel *Kleur komt nooit alleen* (Krog 2002) valt uiteen in vier delen: *Mondweefsel*, *Wondweefsel*, *Sgraffito* en *Bindweefsel*. Het is in het tweede deel, *Wondweefsel*, dat Krog opnieuw Zuid-Afrika's trauma's onder handen neemt. Terwijl de schrijfster in *Country of My Skull* nog met verschillende vormen experimenteert om de TRC-getuigenissen in te gieten, kiest ze in *Kleur komt nooit alleen* consequent voor gedichten.

Wondweefsel vangt aan met *Concentratiekampdagboeken uit het begin van de twintigste eeuw*. De acht gedichten die men hier leest zijn gebaseerd op de dagboeken die Afrikanervrouwen bijhielden tijdens hun verblijf in de concentratiekampen van de Britten in de tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902). Deze oorlog, die eindigde met een overwinning voor de Britten en de annexatie van de Afrikaanse provincies bij de Britse Kaapkolonie, staat in het geheugen van de Afrikaners gegrift omwille van z'n wreedheid. Tot 1900 bleef de strijd onbepaald. Hoewel de Britten belangrijke overwinningen hadden behaald, konden ze de guerilla's die de Afrikaners vormden niet de baas. Lord Kitchener, de bevelhebber van de Britten, besloot daarom de tactiek van de verschroeide aarde toe te passen: een tactiek die zowel de Britten als de Boeren eerder al hadden beproefd bij de Afrikanen. De velden van de Afrikanen werden vernietigd en dertigduizend boerderijen werden platgebrand. Gevatte commando's werden verbannen; burgers werden in concentratiekampen ondergebracht, waar de hygiëne bedroevend was. Zo'n 28000 burgers, voornamelijk kinderen, stierven in deze kampen aan de gevolgen van diarree, mazelen en andere ziekten (Thompson 1990, p.141-143).

De Concentratiekampdagboeken getuigen over deze wrede daden. Sommige dagboekfragmenten lezen als gruwelijk kale opsommingen van de sterfgevallen, andere zijn dan weer emotionele verzen over het lijden in de kampen. Bijna steeds zijn het moeders die hun kinderen beklagen, zoals in gedicht 2:

“geen kaarsen

alle vijf mijn kinderen hebben buikloop
de hele nacht in het pikdonker
met de geluiden van diarree
en de bange natte geur van de dood
mijn kleintjes mijn kleintjes
god zou ik nog inruilen voor zeep” (Krog 2002, p.44, gedicht 2)

Krog roept met deze gedichten enkele klassieke Afrikaanse teksten op. Het grootst is de gelijkenis met C. Louis Leipoldts *'n Nuwe Liedjie op 'n Ou Deuntjie* (Leipoldt 1959, p.69). Leipoldt is één van de belangrijkste dichters van de Tweede Taalbeweging, die vormgaf aan het Afrikanernationalisme. Hij bracht als reporter en als dichter verslag uit over de Tweede Boerenoorlog. In zijn gedicht *'n Nuwe Liedjie op 'n Ou Deuntjie* is de spreker een moeder die zich tot haar stervende zoon richt. Het tragische gedicht leest als een hulde aan het lijden van vrouwen en kinderen, maar ook als een aanklacht tegen het oorlogsgeweld, vooral in de bekende regels:

“Al wat jy wen, is dat ons onthou:

Meer was die vryheid as kind of vrou!” (Leipoldt 1959, p. 69)

Terwijl de klassieke Afrikanerliteratuur gewoonlijk geassocieerd wordt met een uitsluitend nationalisme, dat zwarten discrimineert, verbindt Krog haar gedichten over het lijden van de Afrikanermoeders via het *roofsonnet* (Krog 2002, p.48) met haar gedichten over het apartheidsgeweld. In *Townshipdagboeken uit het laatste deel van de twintigste eeuw* herneemt Krog die getuigenissen die zij in *Country of My Skull* al in verzen goot. Ook hier gaat het vooral om vrouwen die om het verlies van hun kinderen rouwen, zoals in gedicht 3:

“ik zie mijn kind
slapend tussen autobanden
schuim om zijn mond
misschien is hij al dood
ze trekken hem uit de laadbak
ze gooien hem op de grond

ik mag hem niet vasthouden van ze

mijn voordeursleutel valt op de grond” (Krog 2002, p.52)

Net zoals Magona met *Mother to Mother* begrip bij de blanke lezer wil opwekken voor de situatie van de Afrikaanse dader via het verhaal van zijn moeder, zo lijkt Krog dus in te spelen op de moedergevoelens bij de twee Zuid-Afrikaanse naties om solidariteit over raciale grenzen heen op te wekken.

Dat ze de gedichten over de Boerenoorlog en die over het apartheidsgeweld samenbrengt, vloeit wellicht voort uit het idee dat ze op het einde van *Country of My Skull* verwoordt: dat er pas verzoening mogelijk is als zwarten en blanken eerst een eigen identiteit opbouwen. De zwarten zullen zichzelf herdefiniëren in termen van de Afrikaanse renaissance, de blanken zullen teruggrijpen naar de Boerenoorlog, schrijft ze daar (Krog 1999, p.385). In *Kleur komt nooit alleen* verbindt ze het strijden en het lijden van beide naties met elkaar, in de hoop dat begrip voor elkaars verhalen verzoening in de hand zal werken.

Het is echter niet Krogs bedoeling om met *Kampdagboeken* een exclusief blank en met *Townshipdagboeken* een exclusief zwart verhaal te schrijven. Ondanks de titel *Townshipdagboeken* gebruikt Krog voor haar TRC-gedichten niet alleen fragmenten uit de getuigenissen van zwarte slachtoffers, maar herhaalt ze ook een passage uit de getuigenis van Johannes Roos (Krog 2002, p.58, gedicht 12), een Afrikaner, die zijn vrouw en zoon verloor door de ontploffing van een landmijn. In *Country of my Skull* heeft Krog het over de verschillen en de gelijkenissen tussen Roos en de andere (zwarte) getuigen:

“And then there’s the difference between the black victims and Johannes Roos. Full medical treatment was available immediately and the story was covered fully in all the newspapers with photographs and interviews. And still this doesn’t make it any less terrible.” (Krog 1999, p.189)

Door Johannes Roos’ getuigenis op te nemen in de lijdensverhalen over de apartheid, maakt Krog duidelijk dat blanken en zwarten hun geschiedenis onmogelijk apart van elkaar kunnen schrijven. Ook de kampervaringen die Krog beschrijft, zijn zeker geen exclusief Afrikanerverhaal. De Britten brachten net zozeer Afrikanen onder in concentratiekampen. Al gingen de Afrikaners zich deze ervaringen verbeelden als de hunne en al baseert Krog zich op de memoires van blanke

vrouwen, toch maakten ook Afrikaanse vrouwen en kinderen (en ook mannen) dit lijden door. Historici die de kampervaringen vandaag bestuderen, besteden hieraan veel meer aandacht dan in het verleden gebeurde. Zo schat Peter Warwick dat bijna 116 000 Afrikanen in concentratiekampen werden ondergebracht en dat meer dan 14 000 hierbij het leven lieten (Warwick in Thompson 1990, p.143).

Krog's punt is dat slachtoffers op dezelfde manier moeten worden behandeld. Een van de grootste verdiensten van de TRC vindt zij precies dat blank en zwart op dezelfde getuigenbanken zaten:

“By treating pain and grief identically, the TRC exploded the myth that whites and blacks experience grief in lesser or greater manner. That grief and sorrow are ethnically exclusive.” (Krog 1999, p.378)

Krog pleit er dus voor om het leed van blanken en zwarten gelijkwaardig te benaderen. Voor haar is taal hierbij van cruciaal belang.

3.4 Een taal voor trauma

Krog, die zelf dichteres is, lijkt ervan overtuigd dat trauma maar kan helen door het te verwoorden. Met dit rotsvaste geloof in de praattherapie staat ze zeker niet alleen. De centrale figuren in de traumastudies (Caruth, Laub, Felman) koppelen het verwoorden van het gebeurde, het getuigen over de ervaring, aan de genezing van het trauma. Felman verklaart in een tekst over de verwerking van de holocaust:

“What constitutes the outrage of the Holocaust -the very essence of erasure and annihilation- is not so much death in itself, as the more obscene fact that *death itself does not make any difference*, the fact that death is radically *indifferent*: everyone is leveled off, people die as numbers, not as proper names. In contrast to this leveling, to testify is to engage, precisely, in the process of re-finding one's own proper name, one's signature”. (Felman 1995, p.53, nadruk in origineel)

Net als Felman en vele anderen ziet Krog de getuigenis als een essentiële stap in het verwerkingsproces. Het niet kunnen zeggen wat er gebeurd is daarentegen, maakt voor Krog precies deel uit van de traumatische ervaring. In haar gedichten staat trauma voor een “blind gefolterde keel” (Krog 2002, p.58, 68), het maakt

mensen “sprakeloos” (Krog 2002, p.62) en het “vernietigt woorden” (Krog 2002, p.52). Felman noemt dit “the loss of language” (Felman 1995, p.52). De enige manier om het verlies te verwerken is het verwoorden van het onzegbare, zodat “het litteken aan de keel” kan “kalmeren” (Krog 2002, p.70). Het enige waarmee de overlever zijn geliefde onsterfelijk kan maken, is door zijn verhaal te vertellen, zoals de spreker in dit gedicht:

“Ik, die achterblijf, balsem je in taal

Vouw je in woorden

Opdat de toekomst van jou is in voor- en tegenspoed

Ik scheur je dagelijks terug uit de dood

Ik vertel je verhaal

Ik voltooi je einde, liefste fragment” (Krog 2002, p.50, gedicht 1)

Het verwoorden van trauma betekent volgens Krogs gedichten niet alleen dat de overlever vat kan krijgen op zijn ervaringen en zijn geliefde eer kan betuigen, het betekent ook dat hij anderen kan betrekken bij zijn pijn. Door te luisteren naar elkaars verhalen, zouden de Zuid-Afrikanen zich met elkaar kunnen verzoenen. Dit is het idee achter de TRC en dit gelooft ook Antjie Krog. Vele verhalen zijn verteld, al kostte het bloed, zweet en tranen. De vraag blijft: zullen Zuid-Afrikanen ook echt naar elkaar luisteren? In Krogs woorden:

“hoe lang duurt het?

hoe lang voor een stem

een ander bereikt

in dit land dat zo bloedend tussen ons ligt” (Krog 2002, p.60)

In het gedicht waarmee Krog *Country of My Skull* afsluit, schrijft ze hoopvol:

“because of you

this country no longer lies

between us but within” (Krog 1999, p.364)

Dankzij de verhalen van de slachtoffers is het land gekalmeerd van de wonde aan de keel, schrijft ze in hetzelfde gedicht (Krog 1999, p.364). Zijzelf is voor altijd veranderd: “by a thousand stories I was scorched a new skin” (Krog 1999, p.364). Coetzee stelt dat het beeld van de geschroeide huid geen onschuldige keuze is in Krogs verhaal over het leed dat de blanken veroorzaakten. Het drukt volgens Coetzee Krogs verlangen uit om haar blanke huid, die haar verbindt met haar voorouderlijke schaamte, af te werpen (Coetzee 2001, p.693). In *Kleur komt nooit alleen* wordt het gedicht echter hernomen (in Afrikaanse en Nederlandse versie) met een ander beeld. Daar schrijft ze: “duizend woorden schroeien mij tot een nieuwe tong” (Krog 2002, p.70). Krog grijpt dus terug naar haar taalmetafoor, alsof ze beseft dat ze haar blanke huid nooit zal kunnen afwerpen, dat ze de banden met haar cultuur nooit zal kunnen doorknippen. Wat ze wel denkt te kunnen doen, is een nieuwe taal spreken. Door alle pijn uit het verleden om te zetten in een nieuwe taal waarin we elkaar begrijpen, kunnen we tot verzoening komen, suggereert Krog.

Het is haar echter niet ontgaan dat het vallen van het apartheidsregime geen einde heeft gemaakt aan het racisme, het onbegrip en de onverdraagzaamheid in Zuid-Afrika. Hoewel ze haar medeplichtigheid als Afrikaner wil erkennen, klaagt ze tegelijkertijd het omgekeerde racisme aan, waarbij iedere blanke over dezelfde kam geschoren wordt:

“zal ik wit blijven
ongeacht waar ik voor sta
bij wie ik me schaar wat ik doe
wie aan mijn kant staat?” (Krog 2002, p.76)

Ze merkt dat een groot deel van de zwarte gemeenschap haar de toegang tot het nieuwe Zuid-Afrika weigert en niet naar haar woorden luistert, alleen maar omdat ze blank is. Ze vraagt zich af: “wat te doen met het oude dat zo lustig meestinkt in het nieuwe” (Krog 2002, p.72)? Hoewel er pijn blijft “die geen taal wilde worden, die geen taal kon worden” (Krog 2002, p.72), blijft Krog hoopvol en verlangt ze naar:

“een punt
een lijn die zegt: van hier af aan
van dit moment af

gaat het anders klinken

want al onze woorden liggen naast elkaar op de tafel

bibberend van mensenkleur” (Krog 2002, p.72)

Krog gelooft dus dat er een nieuwe taal mogelijk is, maar dan alleen als er komaf gemaakt wordt met de oude woorden van onverdraagzaamheid. In het laatste gedicht van *Wondweefsel* roept ze “Basta!” (“Ai tog!”) tegen alle Afrikaners die weigeren te veranderen, “met een hoop stinkende identiteiten op hun schoot” zitten en “een taal” spreken “die is ontdaan van de grammatica van menselijkheid en berouw”. (Krog 2002, p.80)

Het is duidelijk dat Krog niet naïefweg gelooft dat iedereen in Zuid-Afrika naar elkaars verhalen zal gaan luisteren. Toch is ze ervan overtuigd dat dat het recept is voor verzoening en blijft ze het promoten in haar boeken (en performances). Dat niet iedereen gelooft in Krogs recept, blijkt uit de grote controverse die er rond haar werk heerst. Vooral het verwerken van échte trauma’s in haar eigen project, stuit velen voor de borst.

3.5 Auteursrechten op trauma?

Een van de doelstellingen van de TRC was het herstellen van de waardigheid van de slachtoffers van apartheidsmisdaden door hen de kans te bieden om over hun ervaringen te vertellen (TRC Report, p.55). De logica die men volgde, was dat de slachtoffers door hun verhaal te doen vat zouden krijgen op hetgeen er gebeurd was. Dat er eindelijk naar hen geluisterd werd, zou hun waardigheid moeten herstellen.

Volgens Shane Graham is het proces van het getuigen over een traumatisch verleden minder eenvoudig dan de TRC het voorstelde. De traumatische getuigenis zit immers steeds verstrikt in paradoxen (Graham 2003, p.13). Trauma wordt vaak getheoretiseerd als een ervaring die representatie onmogelijk maakt en die niet kan gereduceerd worden tot taal of verhaal. Omdat de traumatische gebeurtenis het afsluiten (‘closure’) belet en het heden van de overlever blijft achtervolgen, kan ze niet in een lineaire vertelling van het verleden omgezet worden. Verhalen over trauma’s zijn vaak gefragmenteerd en vervormd. Wat de overlevers voor de TRC kwamen vertellen was dus hun eigen, psychologische waarheid. Tegelijkertijd

moesten ze bewijzen leveren, feiten en data over wat er was gebeurd. Dit resulteerde in wat Mark Sanders het conflict tussen narratieve (persoonlijke) en feitelijke (forensische) waarheid noemt (Sanders in Graham 2003, p.12). Wanneer de getuige te ver afweek van de feiten, werd zijn verhaal bijgestuurd.

Naast dit conflict was er ook nog de interne paradox van de getuigenis: om een verhaal te vertellen is er een 'agent' nodig, maar in getuigenisliteratuur beschrijft het verhaal precies de vernietiging van de 'agency' van de auteur.²³ De handelende persoon in het verhaal is steeds de dader. Hoewel het de bedoeling van de TRC was om de slachtoffers in hun waardigheid te herstellen en dus aan agency te doen winnen, konden ze alleen een verhaal vertellen als slachtoffer, als persoon zonder agency. (Graham 2003, p.14)

Terwijl deze drie conflicterende functies (het verwoorden van trauma, het leveren van feiten en het winnen aan agency) in iedere trauma-getuigenis aan het werk zijn, zijn de uitdagingen nog groter voor 'second-order' representaties door personen die de ervaring niet meemaakten, stelt Graham (Graham 2003, p.14). Literatuur waarin eigenlijke TRC-getuigenissen in de tekst opgenomen worden, riskeren bovendien de mogelijkheid om het eens emanciperende proces van de geritualiseerde publieke getuigenis tot een verzameling van holle slagzinnen en beelden te reduceren die het verleden moeten symboliseren (Graham 2003, p.14). Het is dus belangrijk dat auteurs zich bewust zijn van de impact die hun bewerking kan hebben op de oorspronkelijke getuigenis (en getuige).

Fiona Ross onderzocht enkele recente representaties van geweld en pijn en het publiek gebruik ervan in Zuid-Afrika en stelde vast dat pijn vaak wordt losgemaakt van de oorspronkelijke ervaring en in een nieuwe context wordt geplaatst (Ross 2003). Twee van haar voorbeelden zijn *Country of My Skull* en *Mother to Mother*.

De TRC moedigde het ontkoppelen van de pijnlijke ervaringen volgens Ross ook aan. Volgens de visie van de commissie hielp het vertellen van verhalen niet alleen de slachtoffers en de daders om het verleden te verwerken, maar was het ook noodzakelijk voor het brengen van nationale eenheid. "Country of my Skull reflects

²³ 'Agency' wordt in het woordenboek vertaald als 'vertegenwoordiging' of 'macht', maar de Engelse term wordt hier behouden omdat die meer zegt. Agency duidt op de macht om het leven in eigen handen te nemen, op het recht om zijn eigen verhaal te vertellen en op te komen voor zichzelf, om niet in een hoek geduwd te worden.

the Commission's project", schrijft ze, "to reformulate the experience of others' pain into a narrative of belonging" (Ross 2003). We denken weer aan Krogs woorden: "by a thousand stories I was scorched a new skin" (Krog 1999, p.364). Volgens Ross kan er inderdaad een sociale verbeelding ontstaan die gebaseerd is op de inleving in de vertelde verhalen, maar zijn er ook gevaren verbonden aan de identificatie met de slachtoffers (Ross 2003).

Ze problematiseert de mogelijkheid van een 'secundair trauma', een trauma, gekenmerkt door PTSD, dat ontstaat door het horen vertellen van traumatiserende gebeurtenissen die anderen hebben meegemaakt. Wetenschappers als Shoshana Felman beweren dat het mogelijk is om zelf een trauma-ervaring te ondergaan door zich in te leven in het trauma van een ander. Voorbeelden hiervan zijn getraumatiseerde kinderen van Holocaust-overlevers, gelovigen die Christus' wonden voelen, studenten die na een intensieve cursus over trauma 'verlamd' achterblijven (Felman 1995), ... Ook de commissarissen, journalisten en tolken die dag in dag uit naar de TRC-getuigenissen luisterden, kregen fysieke en psychologische moeilijkheden. Antjie Krog laat dit in *Country of My Skull* aan bod komen in een (fictieve) scène over een workshop voor haar journalistenteam. Een psycholoog leert: "The more you empathize with the victim, the more you become the victim; you display the same kind of symptoms- helplessness, wordlessness, anxiety, desperation" (Krog 1999, p.225).

Dit idee van de "besmettelijkheid" van trauma is gebaseerd op het DSM-IV model van PTSD, dat in Ross' ogen fundamenteel verschilt met voorgaande modellen van de aandoening.²⁴ Ross heeft een probleem met deze visie op trauma, waarbij pijn voorbij de grenzen van lichamen glipt en een vrije agent wordt, besmettelijk en sluw (Ross 2003, p.153-154). Wanneer het verhaal van de slachtoffers een eigen leven gaat leiden en anderen zich hun pijn toe-eigenen, wordt hun ervaring gebruikt als gemeengoed, ze wordt hermaakt en vervormd. Dit kan voor de slachtoffers een erg verwarrende ervaring zijn. Volgens Ross moet het individu dat de pijn echt ondergaan heeft, steeds centraal blijven staan. Men moet zijn/haar verhaal zien als

²⁴ DSM-IV staat voor de meest recente versie van de Diagnostic and Statistical Manual (DSM) van de American Psychiatric Association (APA). Het is de herziene versie van de tekst die Laura Brown in *Not Outside the Range* op de korrel neemt (DSM III-R). In de epiloog van haar tekst heeft ze het kort over de herziening, die volgens haar nog niet ver genoeg gaat. (Brown 1995, p.111-112)

een steen die in het water valt en waaruit waterkringen ontstaan, die steeds groter worden (Ross 2003, p.158).

Critici als Ross verwijten Krog dus dat ze de slachtoffers aan wie ze haar boek opdraagt géén eer aandoet, precies omdat ze hun verhalen uit de context rukt en hun ervaringen gebruikt voor haar eigen project. Krog vermeldt inderdaad vaak geen “auteurs” bij de getuigenissen die ze gebruikt (in *Kleur komt nooit alleen* doet ze dit zelfs nooit) en ze vervormt de woorden van de slachtoffers zoals het haar uitkomt. Laura Moss schrijft:

“Even as she [Krog] writes of how ‘each word’ of the testimonies ‘is exhaled from the heart; each syllable vibrates with a lifetime of sorrow’ (SA 102, US 132), it is the words and their syllables that vibrate with sorrow rather than the speakers.” (Moss 2006, p.87)

Het is inderdaad zo dat Krog zichzelf heel wat dichtertelijke vrijheid permitteert, maar men moet zich natuurlijk wel realiseren dat ze een roman schrijft en niet het eindrapport van de TRC. Het is mijns inziens aan de lezers om dit rapport zélf te raadplegen, wanneer zij ervan overtuigd zijn dat de getuigenissen deze aandacht verdienen. Krog zelf rechtvaardigt de manier waarop ze de getuigenissen behandelde als volgt. Erg vroeg tijdens het rapporteren over de TRC werd het haar duidelijk dat de lezers de getuigenissen oversloegen wanneer deze in een ander lettertype gedrukt waren met toevoeging van namen en data, “as a way of not appropriating them” (Krog 2007, p.39-40). De lezers van de eerste versie van *Country of My Skull* vertelden haar ook dat ze de getuigenissen moeilijk vonden om te lezen en sloegen ze daarom over. Iedereen die de getuigenissen in het eindrapport van de TRC al eens probeerde door te nemen, zal beamen dat deze allesbehalve vlot lezen. Daarom ontwikkelde Krog verschillende manieren om haar lezers bij te staan (Krog 2007, p.39-40).

Het is belangrijk om –zoals Ross en andere critici doen- stil te staan bij de oorspronkelijke verhalen die voor de TRC zijn verteld. Het is echter ook het vermelden waard dat Krog door de getuigenissen in een meer verteerbare vorm te gieten een publiek kan bereiken dat anders geen woord van de getuigenissen zou hebben gelezen. Ze maakt de verhalen overigens niet alleen meer verteerbaar, maar verwerkt een aantal getuigenissen ook tot literaire pareltjes, zodat ze meer waardigheid en kracht uitstralen dan ze voordien deden. Een mooi voorbeeld

hiervan is de getuigenis van Lektose, die onder de titel "The Shepherd's Tale" integraal verschijnt, zoals de vertaler hem op de TRC heeft weergegeven (Krog 1999, p.278-290). Krog geeft de tekst weer als een gedicht, door gebruik te maken van enjambementen. Vervolgens bespreekt ze de symbolen die de herder gebruikt. Dit geeft de getuigenis (en de getuige) heel wat waardigheid en kracht, zo merkt ook Graham op (Graham 2003, p.26).

Verder pleit het voor Krog dat ze haar werkwijze niet zomaar vanzelfsprekend vindt. Op het einde van haar boek verontschuldigt ze zich:

"I have told many lies in this book about the truth. I have exploited many lives and many texts- not least those of my mother and my family on the farm. I hope you will all understand." (Krog 1999, p.388)

Via discussies tussen de personages lijkt ze haar roman te rechtvaardigen. Zo enceneert ze een gesprek met Dorfman, die over de waarheidscommissie in Chili geschreven heeft (Krog 1999, p.313). Op haar vraag "But isn't it sacrilegious to use someone else's story, a story that cost him his life?" antwoordt hij: "Do you want the awful truth? How else would it get out? How else would the story be told?" Ze gaan ook in op de reactie van de Duitse schrijvers na de holocaust, die geloofden dat het barbaars zou zijn om na Auschwitz nog iets te schrijven (een idee van Theodor Adorno):

"German artists could not find a *form* in which to deal with Auschwitz. They refused to take possession of their own history. So the inevitable happened. Hollywood took it away from them. A soap opera laid claim to the statistic, the metaphor, the abstraction that was Auschwitz." (Krog 1999, p.313, nadruk in origineel)

Krog suggereert dus dat het de taak is van kunstenaars om zich met het lijden in hun samenleving in te laten. Ze mogen zich niet laten remmen door al te veel morele overwegingen. Immers, als zij het verhaal niet vertellen, doen andere media het wel. Dit argument houdt steek. Zoals Krog als journaliste maar al te goed weet, zijn de verhalen van de TRC-getuigen al vele malen in verknipte versies in tv-uitzendingen beland, verfilmd en doorverteld.

Laura Moss maakt in haar artikel een vergelijking tussen Krogs behandeling van Nomonde Calata's getuigenis en het origineel (uit het TRC Report). Hierbij maakt ze

duidelijk dat Krog Calata's verhaal als een allegorie gebruikt en niet al wat de vrouw zegt tot zijn recht laat komen (Moss 2006, p.94-97). Hoe treffend Moss dit ook doet, het kan de lezer m.i. alleen maar duidelijk maken dat één boek onmogelijk alles over de TRC kan vertellen en dat het eindrapport niet voor niets zo lijkend is geworden. Wie de oorspronkelijke getuigenissen wil lezen, moet er het eindrapport van de TRC op naslaan en niet *Country of My Skull*, want daar krijgt de lezer alleen de waarheid die de auteur creëert.

3.6 De waarheid volgens Antjie Krog

Antjie Krog gebruikt voor haar boeken getuigenissen van echte mensen en verweeft ze met fictieve elementen. Critici verwijten haar niet alleen dat ze de pijn van andere mensen gebruikt in haar eigen project, maar ook dat ze de grens tussen feiten en fictie niet duidelijk afbakent. Ze lijkt hierop te anticiperen, door metanarratieve elementen in haar verhaal in te bouwen.

Na een scène waarin ze schrijft over een workshop die zij en haar radioteam bijwoonde om te leren omgaan met de vele gruwelijke getuigenissen die ze dagelijks aanhoorden, voegt ze een gesprek met haar (fictieve) minnaar in. Hij zegt haar: "Hey Antjie, but this is not quite what happened at the workshop" (Krog 1999, p.225). Waarop ze repliceert dat het inderdaad niet helemaal zo gegaan is, maar dat ze in haar verhaal informatie uit verschillende gesprekken op verschillende tijdstippen samenbrengt. "I'm not reporting or keeping minutes. I'm telling", schrijft ze (Krog 1999, p.225). Als ze telkens moet zeggen die-en-die zei dit en op een ander moment zei die-en-die dat, dan wordt het saai. "I cut and paste the upper layer, in order to get the second layer told, which is actually the story I want to tell" (Krog 1999, p.225). Ze verandert ook namen. Wanneer Patrick, de minnaar, haar dan verwijt dat ze niet met de waarheid bezig is, antwoordt ze:

"I am busy with the truth... *my* truth. Of course, it's quilted together from hundreds of stories that we've experienced or heard about in the past two years. Seen from my perspective, shaped by my state of mind at the time and now also by the audience I'm telling the story to. In every story there is hearsay, there is a grouping together of things that didn't necessarily happen together, there are assumptions, there are exaggerations to bring home the

enormities of situations, there is downplaying to confirm innocence. And all of this together makes up the whole country's truth. So also the lies. And the stories that date from earlier times." (Krog 1999, p.225, nadruk in origineel)

In de Zuid-Afrikaanse editie van de roman expliciteert Krog dat het personage van de minnaar verzonnen is: "I had to create a new character who could not only bring in new information but also express the psychological underpinnings of the Commission" (Krog in Moss 2003, p.93). In de Amerikaanse editie wordt deze 'toegeving' geknipt, al is de passage betekenisvol. Ze maakt de lezer duidelijk dat hij nooit de hele, objectieve waarheid zal te weten komen, zeker niet in *Country of My Skull*, dat alleen maar Antjie Krog's waarheid vertelt. Het is overigens deze soort van waarheid die Krog zelf in een waarheidscommissie wil horen:

"If [the TRC] sees truth as the widest possible compilation of people's perceptions, stories, myths and experiences, it will have chosen to restore memory and foster a new humanity, and perhaps that is justice in its deepest sense." (Krog 1999, p.21-22)

In een essay over de redenen waarom ze feit en fictie zo met elkaar laat verstrengelen in haar romans, schrijft Krog dat het voor haar (net als voor vele Zuid-Afrikanen) onmogelijk is geworden om zeker te zijn van de waarheid over zichzelf en anderen. Het jarenlange apart leven eist zijn tol. "As I experience the new South Africa I find that my knowledge, my upbringing, and my imagination are unable to bring me to an understanding of why things seem to be experienced in a particular way. I need verification" (Krog 2007, p.37). Dus gebruikt Krog echte verhalen in plaats van ze te verzinnen en wendt ze haar verbeelding alleen aan voor de vorm waarin ze de verhalen vertelt (Krog 2007, p.41). Zelf omschrijft ze haar werk als "autobiografische fictie" (Krog 2007, p.36).

Krog pretendeert dus helemaal niet dat ze met *Country of My Skull* een documentaire schrijft. Integendeel, ze speelt precies met de vloeibaarheid van een begrip als 'waarheid'. Dit wordt echter niet door alle lezers op deze manier opgevat, zo blijkt. Vooral veel niet-Zuid-Afrikanen interpreteren *Country of My Skull* (dat een internationale bestseller werd) als non-fictie. Hier wringt het schoentje, aldus Laura Moss: "If [*Country of My Skull*] is read as journalistic documentary [...] it is simply unethical" (Moss 2006, p.87). Buiten Zuid-Afrika zou men de fictionalisering in het boek over het hoofd zien en het toegeven van de 'leugens' bijna volledig negeren

(Moss 2006, p.87). Moss wijt dit niet alleen aan een gebrek aan lokale kennis bij de buitenlandse lezers, maar vooral aan de aanpassingen die aan het boek zijn gebeurd en aan de manier waarop het werd gepromoot.

Een van Moss' voorbeelden van editing werd al aangehaald. De alinea waarin Krog toegeeft dat het personage van haar minnaar een fictief element is, werd geknipt uit de VS-editie. Moss vertelt dat haar studenten, die ze de Amerikaanse uitgave had laten lezen, zich bedot voelden wanneer ze hen de geknipte passage toonde. Het zorgde ervoor dat ze ook andere elementen in de tekst in vraag gingen stellen als 'waarheid'. Dat was nu ook net Krogs bedoeling.²⁵ Moss maakt duidelijk dat het knippen van deze en enkele andere passages in de Amerikaanse editie van het boek het fictie-gehalte ondermijnen. Het toevoegen van verklarende voetnoten, een glossary en een "cast of characters" verhoogt dan weer het waarheidseffect van de tekst, volgens Moss (Moss 2006, p.90), al moet men opmerken dat de keuze voor de titel "cast of characters" voor een verduidelijkende lijst met een aantal belangrijke personen in het TRC-gebeuren de fictionaliteit van het boek opnieuw onderstreept. Moss concludeert:

"Krog's powerful text ultimately falls short when it travels beyond South Africa. [...] In excising some of the ambiguity of the narrators' voices, in further decontextualizing the evidence, and in its textual reconfiguration for a global audience, the revised edition loses too much." (Moss 2006, p.99)

Krogs tekst kreeg echter al kritiek vóór hij de grenzen van Zuid-Afrika overstak. Een voorbeeld hiervan is Claudia Braude's artikel *Elusive Truths*, dat in de krant *Mail & Guardian* verscheen kort na de eerste publicatie van *Country of My Skull* (Braude 1998). Braude maakt hierin duidelijk dat ze het laf vindt dat Krog haar ethische verantwoordelijkheden als journaliste probeert te ontlopen met een simpele naamsverandering (van Samuel de journaliste naar Krog de dichteres). De lezers verwachten immers dat de vrouw die zij kennen als reporter hen de waarheid zal vertellen, volgens Braude. Ze wijst erop dat, hoewel Antjie Krog in haar hoedanigheid als dichters schrijft, noch de schrijfster, noch haar uitgevers ervoor

²⁵ Krog schrijft later dat de Amerikaanse uitgevers de hele affaire uit haar boek wilden knippen. Hiertegen protesteerde zij. Ze had de affaire nodig om zachtheid, poëzie in het boek te brengen, als tegengewicht tegen alle horror en pijn. Het resultaat van haar protest was dat ze een beetje van de affaire behielden, maar de bevraging van de echtheid ervan knipten. (Krog 2007, p.40)

terugdeinzen om gebruik te maken van Antjie *Samuels* geloofwaardigheid als TRC-commentator. Bijgevolg moet Krog ook haar journalistieke verantwoordelijkheid nemen, volgens Braude:

“Krog's assertion of her creative right to do anything in representing the TRC is naive or dishonest. Does she believe her credibility as a journalist doesn't influence her readers' reception of her interpretations of the TRC? Doesn't she understand that irrespective of the veracity of what she writes, it will be perceived to be true by most of her readers? Do the responsibilities attached to shaping post-apartheid public opinion, in light of our history of disinformation, dissolve with the change of a name?” (Braude 1998)

Krog's critici verwijten haar dus het meest van al dat ze schrijft als een fictie-auteur, terwijl lezers haar werk interpreteren als journalistiek. Deze kritiek is niet uit de lucht gegrepen. Zo won *Country of My Skull* in 1999 de *Sunday Times* Alan Patan Award in de categorie non-fictie en wordt haar boek her en der geprezen als hét boek dat je moet gelezen hebben over Zuid-Afrika (Moss 2006, p.88). Men zou dus kunnen stellen dat het probleem eerder ligt bij de manier waarop het boek wordt voorgesteld, dan bij de eigenlijke tekst. Wanneer men *Country of My Skull* (net als *Kleur komt nooit alleen*) leest als *Antjie Krog's waarheid* en niet als *dé waarheid* over de verwerking van het apartheidsverleden, kan men Krog's bijdrage aan het TRC-project op een juistere manier evalueren.

3.7 Krog's aanvulling op de TRC

Krog problematiseert de begrippen 'waarheid' en 'verzoening' waar de TRC prat op ging: welke waarheid hebben we gehoord? Wie heeft zich met wie verzoend? De tweedeling tussen 'daders' en 'slachtoffers' en de focus op grove mensenrechtenschennissen sluit heel wat waarheid uit, zo maken Krog's boeken duidelijk. Hiermee leunt ze aan bij Sindiwe Magona's kritiek op de TRC. Terwijl Magona herinnert aan de vele zwarte vrouwen (en mannen) die niet als slachtoffers worden beschouwd, maar wiens leven wel getekend werd (wordt) door het structurele geweld van de apartheid, herinnert Krog aan de vele blanke vrouwen (en mannen) die mede verantwoordelijk zijn voor dit structurele geweld, maar die niet als daders worden beschouwd.

Krog erkent de kloof tussen “de zwarte natie” (de onderdrukten) en “de blanke natie” (de begunstigden) in Zuid-Afrika en worstelt met haar eigen positie binnen de laatste categorie. Ze vraagt zich af wat zij gemeenschappelijk heeft met de daders die voor de TRC kwamen, maar ook met de slachtoffers. Met hen wil ze in interactie treden, aan hen wil ze haar boeken opdragen. Dat precies het verwerken van hun trauma's in haar eigen verhaal voor zoveel controverse heeft gezorgd, geeft aan hoe moeilijk de verzoening tussen de begunstigde en de onderdrukte ligt. Sindiwe Magona, die haar dichterlijke vrijheid botvierde op Evelyn Manquina's verhaal, kreeg niet het verwijt dat ze zich de pijn van het slachtoffer toe-eigende (Ross 2003, p.148). Zou het kunnen dat haar meer recht van spreken wordt gegund over het trauma van een zwarte vrouw omdat zij zelf zwart is?

Krogs literaire werken en de controverse errond geven aan hoe complex de verhoudingen in het “nieuwe” Zuid-Afrika zijn, waarin het oude nog zo lustig meestinkt, om het met Krogs woorden te zeggen. Hoewel de TRC voor enkele mooie voorbeelden van individuele verzoening tussen daders en slachtoffers kon zorgen, is er nog een lange weg te gaan om tot een echt nieuw Zuid-Afrika te komen, waarin huidskleur solidariteit niet langer in de weg staat. Hiermee is ook Zoë Wicomb het eens, die in haar roman *David's Story* enkele waarheden aankaart die nog niet zijn verteld voor de TRC.

4 David's Story: Trauma's die niet passen in het nationale verhaal

4.1 Problematische herinneringen

Een van de vele manieren om *David's Story* te lezen, Zoë Wicomb's tweede boek na *You Can't Get Lost in Cape Town* (1987), is als een kritiek op het nationalistische discours van het nieuwe Zuid-Afrika, waaraan de TRC een belangrijke bijdrage heeft geleverd.

Heidi Grunebaum en Yazir Henri tonen aan dat het produceren van een nationale herinnering, van een samenhangend verhaal, "problematische" herinneringen het zwijgen oplegt (Grunebaum en Henri 2003, p.112). De auteurs verwijzen naar een krantenkop die mooi samenvat wat voor proces er aan de gang was in het Zuid-Afrika van de jaren '90: "Nation Builds its Future by Finding Truth about its Past" (Grunebaum en Henri 2003). In het discours dat tijdens het TRC-gebeuren gebruikt werd, werden de verhalen van de slachtoffers samengesmeed tot een nationale herinnering, die ervoor moest zorgen dat de wreedheden uit het verleden zich nooit zouden herhalen en dat er een betere natie zou ontstaan, waarin iedereen zich met elkaar kon verzoenen. De slogan "Truth. The Road to Reconciliation" prijkte op grote spandoeken achter de getuigen tijdens de TRC-hoorzittingen. De TRC construeerde een officiële geschiedenis van heroïsme, altruïsme, opoffering en bevrijding (Grunebaum en Henri 2003, p.102).

Hoewel zulke symboliek een positieve impact kan hebben op een verdeelde samenleving, wijzen Grunebaum en Henri ook op de keerzijde van de medaille. Doordat de TRC de verhalen van de grote slachtoffers en helden van de apartheid zozeer beklemtoonde, legde ze "problematische" herinneringen vaak het zwijgen op. De auteurs geven het voorbeeld van Moloko Skhosana, die voor de TRC komt getuigen over de moord op haar zus, Maki Skhosana, die nadat ze ervan beschuldigd werd een "impimpi" (verrader) te zijn, op een vreselijke manier werd aangepakt door ANC-militanten (Grunebaum en Henri 2003, p.113-116). Moloko beschrijft hoe de benen van het dode lichaam van haar zus gespreid lagen en hoe er glasscherven in haar vagina waren geduwd. Wanneer Moloko even geen woorden meer vindt voor de gruwel, wordt haar getuigenis –in de tv-uitzending, schrijven Grunebaum en Henri, mogelijk ook in de hoorzitting zelf- onderbroken voor een

eerbetoon aan haar zus, die plots een held en een onschuldig slachtoffer wordt genoemd. Moloko's problematische herinnering, van het stigma dat op impimpi's en hun families kleefde, van hun rouwproces dat verstoord werd, van de samenleving die hen in de steek liet, werd niet gehoord. Grunebaum en Henri besluiten dat het nationalistische verhaal waaraan de TRC meewerkte, niet mag gezien worden als de volledige waarheid:

“The nature of Apartheid violence across the country at that time cannot be resumed by nor remembered through narratives of struggle, liberation and national redemption alone.” (Grunebaum en Henri 2003, p.116)

Deze kritiek hangt nauw samen met het verwijt aan de commissie dat ze “een waarheid over de apartheid” aan het licht bracht die strookte met de doelstellingen van de nieuwe regeringspartij (Lanegran 2005, p.119). Kimberly Lanegran waarschuwt dat de officiële herinnering aan wreedheden uit het verleden steeds voorzichtig beschouwd moet worden, als het product van de politieke machtsbalans waaruit ze ontsproot, immers: “Power produces truth and shapes collective memory” (Lanegran 2005, p.112). Het ANC hoorde natuurlijk het liefst een verhaal dat hun leden in de rol van de bevrijders plaatste: zij hadden voor het einde van het wrede apartheidsregime gevochten en hadden opofferingen gemaakt opdat men vandaag in een nieuw Zuid-Afrika zou leven, waarin iedereen gelijk was. De misdaden die plaatsvonden in de naam van de vrijheidsstrijd vergaten zij liever, alsook de ongelijke behandeling die vrouwen en kleurlingen²⁶ in hun organisatie bij wijlen kregen. De pogingen om dit verleden te verdoezelen, zijn veelbesproken (Verdoolaege 2006).

Wicombs boek kan op één lijn geplaatst worden met deze kritieken. Zij vult het officiële verhaal van de TRC aan met stemmen die het discours van de regenboognatie tegenspreken en met “inconvenient truths”, waarheden die de nieuwe machtshebbers liever niet horen. *David's Story* vestigt de aandacht op twee soorten verhalen die niet (of onvoldoende) verteld konden worden voor de TRC: die over de strafkampen van het ANC en die over het geweld tegenover vrouwen. Bovendien voert ze in haar boek gekleurde personages op, die het discours van het

²⁶ Tijdens de apartheid werd Zuid-Afrika's bevolking opgedeeld in drie categorieën: blanken, kleurlingen (“coloureds” of “gekleurden”) en zwarten (“natives”). De Griqua's, over wie het later in de tekst zal gaan, waren een subcategorie van de kleurlingen. Hoe rudimentair en betwistbaar deze categorieën ook zijn, ze stemmen vaak overeen met gereïficeerde identiteiten. Daarom worden de termen *blanken*, *kleurlingen* en *zwarten* in deze tekst, net als in Wicombs werk, behouden.

nieuwe Zuid-Afrika, waarin ras en etnie niet langer van tel zouden zijn, op verschillende manieren tegenspreken.

4.2 *This is and is not David's Story*

De lezer die zich bij de titel van Wicomb's boek een rechtlijnig verhaal met één hoofdpersonage voorstelde, wordt in het voorwoord meteen van zijn illusies ontdaan. De ik-persoon blijkt de amanuensis, de persoon aan wie David, een gekleurde ANC-guerilla, heeft gevraagd om zijn verhaal neer te schrijven. Zij waarschuwt de lezer: "This is and is not David's Story" (Wicomb 2001, p.1). Ze heeft naar eigen goeddunken elementen geschrapt en toegevoegd.

Het boek leest als een samenraapsel van gesprekken tussen David en de schrijfster, flarden van Davids verhaal en reflecties en verzinsels van de amanuensis. De schrijfster trekt het verhaal meer en meer naar zich toe en verschuift de focus voortdurend van Davids mannelijke blik naar een vrouwelijk perspectief. Terwijl David een verhaal over de strijd tegen de apartheid (de struggle) wil koppelen aan een geschiedenis van de Griqua's en Chief le Fleur, is de amanuensis meer geïnteresseerd in de dingen waarover David niet spreekt: zijn ervaringen in Kamp Quatro, het ANC-strafkamp waar hij verbleef en het geweld tegen Dulcie, David's verborgen geliefde die ook ANC-commandant is. Zo wordt het boek een fragmentarisch geheel, dat meer gaat om hetgeen er niet, dan om hetgeen er wel gezegd wordt. Zoals Meg Samuelson in een commentaar op het boek schrijft:

"Unspeakable violence may be represented through forms of textual violence, that is, violence performed on the formal unities of the text. The materiality of the text itself, when rent with the unspeakable, expresses precisely what it cannot utter." (Samuelson 2007, p.123)

4.3 *De guerilla en de Griqua's*

David Dirkse wordt voorgesteld als een ANC-comrade wiens loyaliteit boven alles gaat. Hij wordt geïntroduceerd als volgt:

"Age: 35

Race: Of no consequence

Training: Angola, USSR, Botswana, Cuba, and, of course, sessions within the country, under their very noses, where nothing untoward had happened.” (Wicomb 2001, p.11)

Het expliciteren dat zijn ras van geen belang is, doet het tegenovergestelde vermoeden, net als de vermelding dat er bij zijn training niets bijzonders gebeurd is. In de loop van het boek zal duidelijk worden dat er tijdens zijn training wel degelijk dingen gebeurd zijn waar David het moeilijk mee heeft. Gaandeweg duiken er immers flarden van Davids onderdrukte herinneringen boven, herinneringen aan het ANC-strafkamp, waar hij en Dulcie in 1984 vastgehouden werden. Dat hun verblijf in het kamp te maken had met hun identiteit als kleurling, wordt subtiel duidelijk gemaakt:

“[S]ee, there was always the assumption among some that Dulcie and I were somehow working together [...] all based, I now believe, on us being from the same Cape Community- which, strictly speaking, we are not. (I note the avoidance of the word coloured.)” (Wicomb 2001, p.200)

Dorothy Driver verklaart in het nawoord van het boek dat de positie van kleurlingen in het ANC vaak precair was. Zo is er een intens debat geweest binnen het ANC over de kwestie of blanken, kleurlingen en Indiërs wel toegelaten zouden worden tot het National Executive Committee van het ANC. In 1985 werd er beslist dat open lidmaatschap voor deze groepen ook kon, al was de onenigheid hierover groot (Driver 2001, p.234). De reserves die vele zwarten voelden tegenover kleurlingen zijn te verklaren vanuit hun dubbele positie in het apartheidssysteem. Al gingen ook de gekleurde gemeenschappen gebukt onder de discriminatie door de blanken, toch waren ze meer geprivilegieerd dan de zwarten. Een deel van de kleurlingen vond overleg en samenwerking met de blanken daarom een betere strategie dan protest samen met de zwarte bevolking. Zo drong er heel wat scepsis binnen in de relaties tussen coloureds en zwarten, ook binnen het ANC, al beweerde de beweging nog zo dat ras van geen belang mocht zijn.

Hoewel David zijn best doet om de relevantie van zijn identiteit als kleurling te minimaliseren, toch wordt het van bij het begin duidelijk dat hij er moeite mee heeft om zijn “coloured condition”, gesymboliseerd door zijn groene ogen, met zijn werk in de “Movement” (het ANC) te rijmen. Nu de ban op het ANC opgeheven is, heeft hij

immers meer tijd om na te denken, ook over zichzelf, en doet hij een verrassende ontdekking:

“Turning an eye inward, he finds a gash, a festering wound that surprises him, precisely because it is the turning inward that reveals a problem on the surface, something that had stared him in the eye all his life: his very own eyes are a green of a sorts [...] and that, to his surprise, he finds distasteful, if not horrible.

It is, he supposes, unlike the rest of his life, personal, a matter entirely unconnected with the Movement or with the way he relates to his comrades.”
(Wicomb 2001, p.12)

Men heeft David aangeraden om een pauze te nemen (Wicomb 2001, p.27) en hij wil deze pauze aangrijpen om een trip te maken naar Kokstad, om wat over de Griqua's en Chief le Fleur te leren, over wie zijn grootmoeder, Ouma Ragel, zoveel verhalen vertelde toen David klein was. Hij wil iets schrijven over de Griqua's om zijn geest af te leiden van nieuwe spanningen binnen zijn ANC-cel, “tensions that I can't quite put my finger on” (Wicomb 2001, p.27, p.65). Wanneer hij zijn ANC-kameraden vertelt dat hij naar Kokstad zal gaan, grapt één van hen: “ethnic identity [...], a problem for the comrade?” (Wicomb 2001, p.65) Davids interesse in zijn “roots” wordt immers als verdacht gezien. Nochtans kan men het teruggrijpen naar de Griqua-geschiedenis interpreteren als een poging van David om in het nieuwe plaatje te passen, om het regenboogideaal van het ANC te bevestigen²⁷, al strookt dit geenszins met zijn eigen ervaringen. Via het verhaal van Chief le Fleur, die volgens zijn Ouma Ragel zo vocht tegen de blanke onderdrukking, wil David bewijzen dat er wel degelijk een sterke traditie bestaat van coloureds die zich achter de bevrijdingsstrijd scharen.

De Griqua's zijn afstammelingen van de Grigriqua's, een van de grootste groepen van de Khoi, Zuid-Afrika's eerste inwoners samen met de San. De Khoi en de San kwamen in de achttiende eeuw zwaar onder druk te staan, zowel door de

²⁷ Het regenboogideaal is onlosmakelijk verbonden met de verbeelding van het nieuwe Zuid-Afrika. De natie die werd gekarakteriseerd door verdeeldheid zou plaats moeten maken voor een natie die verenigd werd “under the hazy glow of the ‘rainbow’” (Samuelson 2007, p.2). Zoals Samuelson schrijft, was Desmond Tutu de eerste om de regenboogsymboliek te gebruiken. De regenboog staat voor de gelijkwaardigheid van blank, zwart en –uiteraard- alle andere kleuren van de regenboog.

Bantoemigratie (waarbij ze dus door andere Afrikanen verdreven werden) als door de intrede van Hollandse en Britse kolonisten in de Kaap. In hun houding tegenover de kolonisten hadden ze maar twee keuzes: met hen samenleven of wegtrekken. Sommigen begonnen voor de kolonisten te werken; anderen verhuisden naar minder herbergzame gebieden. (Driver 2001, p.219-220)

Een aantal van hen trok noordwaarts, om daar een onafhankelijke staat te stichten. Het zijn deze mensen die over zichzelf begonnen te denken als Griqua's. Het gaat hier niet om een homogene groep, wel om een bonte mengeling. De Khoi leefden immers samen met weggelopen en bevrijde slaven (uit Madagascar, Mozambique, India, ...) en hebben zich ook vermengd met blanken in de Kaap.

Eind negentiende, begin twintigste eeuw werd Andrew le Fleur de leider, "Chief" van de Griqua's, door zijn huwelijk met Rachael Susanna Kok. Le Fleur pleitte voor de erkenning van de Griqua's als volk en nam hun landenclaim ter harte: de Griqua's die, hoewel ze de eerste inwoners van het land waren, steeds weer werden verjaagd, hadden nu recht op een goed stuk grond. Onder leiding van de Chief settelde een grote groep Griqua's zich in 1922 in Beeswater in Namaqualand, waar David geboren is. (Driver 2001, p.221-224)

Ouma Ragel, Davids oma, vertelde hem verhalen over de Griqua-Chief en toonde vaak trots de foto waarop le Fleur, Ouma Ragels vader Gert en haar moeder Antjie stonden. Ze vertelde hoe de Chief zijn volk leidde en opkwam voor hun rechten, hoe hij de gevangenis inging, dwangarbeid moest verrichten en weer gratie kreeg. Het is deze Chief le Fleur, die streed voor een "Griqualand for the Griqua's and the Natives" en tegen de blanke overheersing, die David wil recupereren. Zo kan hij de strijd van de gekleurde Chief koppelen aan die van de zwarten en zijn eigen geschiedenis inschrijven in het nationale verhaal van het ANC.

David ziet de Chief als zijn voorouder. Hij schrijft een verhaal waarin zijn overgrootmoeder Antjie op latere leeftijd zwanger raakt, nadat de Chief haar intens in de ogen keek met zijn eigen felgroene (!) ogen (Wicomb 2001, p.154-155). Wanneer de schrijfster hem vraagt hoe hij hiertoe komt, geeft hij toe dat Ouma Ragel dit nooit met zoveel woorden heeft verteld, maar dat hij bezig is geweest "trying to put together her many stories and hints, work things out for myself" (Wicomb 2001, p.158). Naast Ouma Ragels verwijzingen naar de speciale band tussen Antjie en de Chief, liet David zich ook leiden door de gelijkenis die "sommige mensen" zagen

tussen hem, David en Andrew le Fleur. Met “sommige mensen” bedoelt David het ene oude vrouwtje op zijn trip in Kokstad, dat plots “East Griqualand for the Griqua’s and the natives!” riep, hem aansprak met “Goeienaand, my Opperhoof” en vervolgens flauwviel (Wicomb 2001, p.138-139).

Wanneer David echter de latere teksten van de Chief in Kokstad vindt, ontdekt hij “how like his own description of the enemy he was beginning to sound” (Wicomb 2001, p.84). Op het eind van zijn leven begon de Chief immers meer en meer voor separatisme te pleiten en vertoonden zijn woorden steeds meer gelijkenissen met die van Generaals Louis Botha en Hertzog, de breinen achter het apartheidssysteem (Wicomb 2001, p.222-223, p.227). Deze zijde van het verhaal kwam nooit aan bod in Ouma Ragels verhalen en David moet toegeven dat zijn oma’s versie van de feiten onvermijdelijk gekleurd was. Hij is volkomen gedesillusioneerd. De Chief was een “sellout” (Wicomb 2001, p.150). Wanneer zijn amanuensis hem vraagt of hij nu geen enkele sympathie meer voelt voor de Chief, antwoordt hij: “Of course not. Why do you think I’ve given my life fighting for a non-racial democracy?” (Wicomb 2001, p.150). Het blijkt dus onmogelijk om een verhaal te schrijven dat zijn raciale identiteit verzoent met zijn strijd voor een niet-rationale democratie.

4.4 Kamp Quatro

Zoals zijn amanuensis opmerkt, probeerde David het materiaal over de Griqua’s te gebruiken “to displace that of which he could not speak” (Wicomb 2001, p.145). Wanneer het verhaal van de Chief echter een heel andere wending neemt dan David voor ogen had, komen de herinneringen aan het onverwoordbare naar boven. Het begint bij de ober van het hotel in Kokstad, die hem bekend voorkomt en bij wie hij zich ongemakkelijk voelt (Wicomb 2001, p.64). Alweer is er “something [...] that he cannot quite put his finger on” (Wicomb 2001, p.109). Hij herinnert zich de reactie van de comrade die toespeelde op zijn etnische identiteit (Wicomb 2001, p.65). Zijn interesse in zijn roots wordt als verdacht gezien en David voelt dat hij in de gaten gehouden wordt. Dan vindt hij een hitlist op zijn kamer, met daarop zijn eigen naam en die van Dulcie (Wicomb 2001, p.112). Instinctief houdt David de ober hiervoor verantwoordelijk, want er is nog steeds “something about the man that he can’t put his finger on” (Wicomb 2001, p.164).

Plots weet David waar hij het gezicht van de ober eerder heeft gezien: bij de overschilderde slaaf van een schilderij in Glasgow (Wicomb 2001, p.192-193). Even later moet David zijn herinnering echter corrigeren. De ober kwam hem bekend voor omdat hij hem eerder had gezien in Angola, Kamp Quatro, toen de jongeman voor het veiligheidsdepartement werkte (Wicomb 2001, p.195). Samen met de tinnitus, het geruis in zijn oor (Wicomb 2001, p.186) komen de onderdrukte herinneringen aan het kamp terug boven.²⁸

Kamp Quatro doet bij de Zuid-Afrikaanse lezer ongetwijfeld een belletje rinkelen. Het is het beruchte strafkamp dat het ANC in 1979 oprichtte in Angola om dissidenten binnen de eigen rangen te ondervragen en te bestraffen. Zoals Todd Cleveland aantoonde, waren de levensomstandigheden van de gevangenen in Kamp Quatro erbarmelijk. Er was geen ventilatie in de cellen, er was onvoldoende eten en drinken en vaak brak er malaria uit. Fysieke en mentale mishandeling waren dagelijks brood. Van kameraadschap tussen de gevangenen en hun bewakers was geen sprake meer. Iedereen die in Kamp Quatro werd vastgehouden, werd behandeld alsof hij/zij schuldig was. Het ANC was een van de weinige bevrijdingsbewegingen die de Conventie van Genève over de Behandeling van Krijgsgevangenen had ondertekend, maar het is duidelijk dat daar in Kamp Quatro weinig belang aan werd gehecht. Er werden zelfs mensen geëxecuteerd. (Cleveland 2005)

Wanneer het kamp in 1988 werd gesloten, waren er nog 22 gevangenen aanwezig. Kamp Quatro werd volledig vernietigd en alle materiële sporen werden uitgewist. De verhalen van enkele van de 308 gevangenen die ooit in Kamp Quatro verbleven konden echter niet in de doofpot worden gestoken. (Cleveland 2005)

Het spreekt voor het ANC dat er al in de loop van de jaren '80 een aantal interne onderzoeken werden gedaan naar de excessen in Kamp Quatro. Ondanks harde woorden werd er echter nooit actie ondernomen. In de dossiers van deze onderzoekscommissies (Stuart Commission, Skweyiya Commission, Douglas Commission en Motsuenyane Commission) werd erkend dat de gevangenen wreed behandeld werden, dat er in Quatro "violence for the sake of violence" werd

²⁸ De tinnitus verwijst volgens Driver naar de *ukumpompa*-praktijk in Camp Quatro -het slaan en dreunen op opgeblazen wangen- die vaak oorschade veroorzaakte. (Driver 2001, p.237)

gepleegd en dat de kampervaring op lange termijn een psychologische kwelling was. Naarmate het ANC echter dichter bij haar machtsovername stond en zich meer bezighield met het creëren van een natie, erkende de partij ook minder verantwoordelijkheid voor de wreedheden in Quatro. Hoewel Nelson Mandela zich bij de ex-gedetineerden publiekelijk verontschuldigde in naam van het ANC, liet hij ook verstaan dat er geen individuen genoemd of verantwoordelijk gehouden mochten worden voor de gebeurtenissen. (Cleveland 2005)

Wanneer de Quatro-getuigen hun verhaal kwamen doen voor de TRC, beklemtoonden de ANC-afgevaardigden dat ze het betreurden dat de excessen hadden plaatsgevonden, maar dat ze zeker nooit onderdeel uitmaakten van het officiële beleid van de partij. De klemtoon werd gelegd op de context, de constante dreiging van infiltranten van het apartheidsregime, als om de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven. (Cleveland 2005)

Uiteraard waren de mensenrechtenschennissen die in naam van het ANC waren gebeurd minder talrijk dan die van het apartheidsregime en konden ze in de context van de strijd tegen de apartheid geplaatst worden, maar daar ging het niet om voor de ex-gevangenen. Patrick Hlongwane, een van de getuigen, verklaarde: "I want the ANC to come with the truth... I want them to dig for the truth... I want my organisation to apologise for the appalling treatment that they gave me." (Hlongwane in Cleveland 2005, p.63) Voor de ex-gedetineerden waren de huidige gevolgen en de betekenis van de Quatro-ervaring van groot belang in hun persoonlijke zoektocht naar waarheid en verzoening. Het ANC was echter vooral bezorgd om haar eigen reputatie. (Cleveland 2005)

De partij vreesde wellicht dat haar misdaden gelijkgesteld zouden worden aan die van de apartheid en ontweek daarom haar verantwoordelijkheid in de TRC-hoorzittingen. Ironisch genoeg ging het ANC door de misbruiken te minimaliseren, te politiseren en te rechtvaardigen met als doel zich te distantiëren van de apartheidsregering, steeds meer te klinken als het vorige regime. Dat de gebeurtenissen in Kamp Quatro geen onderdeel uitmaakten van het officieel beleid, daar waren de ex-gedetineerden niet in geïnteresseerd. Wat zij wel wilden was dat er erkend zou worden dat er ook in naam van het ANC wanpraktijken waren gebeurd en dat ook hun verhaal deel zou uitmaken van de publieke herinnering van de ervaring van de ballingen. Doordat het ANC de ervaring van de Quatro-gevangenen

politiseerde en de TRC vroeg hun getuigenissen snel af te handelen, deed ze de gevangenen een tweede keer onrecht aan. (Cleveland 2005)

In haar besluitend rapport, waarvan het ANC de publicatie nog probeerde te verhinderen, haalt de TRC fel uit naar het ANC omdat de partij geen stappen ondernam om de verantwoordelijken voor de misbruiken in Quatro aan te duiden. Voor de ex-gevangenen zal het echter een magere troost zijn. Zij zullen de waarheid nooit helemaal achterhalen. Zoals de broer van een van de in Quatro geëxecuteerde gevangenen zei: "It is going to be hard to forgive when you don't know exactly what happened." (Joe Seremane in Cleveland 2005, p.77)

Het zijn deze feiten waarop Wicomb alludeert in haar boek. Ze vertelt niet het verhaal van de Quatro-gevangenen, wel geeft ze uiting aan de verscheurdheid waarmee zij moeten worstelen: het is hun eigen organisatie die hen onrechtvaardig heeft behandeld. Enerzijds willen ze dat hun pijn erkend wordt, anderzijds willen ze toch hun organisatie blijven steunen. De verscheurdheid blijkt duidelijk uit de woorden van Hlongwane: "I want *my* organisation to dig for the truth" (Hlongwane in Cleveland 2005, p.63, eigen nadruk).

Dit is precies waarom David in Wicombs roman "both wanted and did not want [his story] to be written" (Wicomb 2001, p.1). Hoe meer hij immers aan de schrijfster onthult, hoe meer hij het gevoel heeft dat hij zijn kameraden verraadt en zichzelf teleurstelt (Wicomb 2001, p.176). Hij dringt er zelf op aan dat wat hem (en Dulcie) overkomen is, moet gekaderd worden in de strijd tegen de apartheid en dat de schrijfster zijn verhaal niet mag gebruiken om zijn beweging in diskrediet te brengen:

"Look, he pleads, I've trusted you with a delicate job. The struggle is sacred; it's been my life. It must not be misrepresented. You know, as all sensible people do, that the fight against oppression is a just one, that it has been managed as justly as is possible in politics" (Wicomb 2001, p.197)

Enerzijds zou hij willen dat wat met hem en Dulcie gebeurde vergeten werd (Wicomb 2001, p.195); anderzijds laat het verleden hem niet los. Daarom probeert hij een middenweg te zoeken tussen onthulling en stilte:

"David was simply unwilling/unable to disclose all. He believed it possible to negotiate a path between the necessary secrecy and a need to tell [...]" (Wicomb 2001, p.2)

Dat deze middenweg onmogelijk is, kunnen we afleiden uit het einde van het boek: David pleegt zelfmoord en de tekst op de computer van de schrijfster begint zichzelf te verwijderen (Wicomb 2001, p.210-212).

4.5 A story of old women

Het verhaal dat David onmogelijk kan vertellen, hangt samen met dat van de vrouwen rondom hem, die steeds weer het zwijgen worden opgelegd. Terwijl David het verhaal over de Griqua-strijd wil koppelen aan de struggle van het ANC, herschrijft zijn amanuensis zijn fragmenten vanuit een feministisch perspectief. Zo wordt het verhaal over de Griqua's ook een verhaal over de vrouwen rondom Chief le Fleur en worden de fragmenten van Davids verhaal ingebed in scènes waarin vrouwen centraal staan. Op het eind van het boek merkt David verontwaardigd op: "You have turned it into a story of old women; it's full of old women, for God's sake [...] Who would want to read a story like that? It's no proper history at all" (Wicomb 2001, p.199). Het boek leest inderdaad niet als een rechtlijnige geschiedenis, wel als een reflectie op het schrijven van geschiedenis en het tot zwijgen brengen van vrouwen in een nationalistisch discours.

De eerste die aan den lijve ondervindt "what an unhealthy and accomodating business the idea of a nation is" (Wicomb 2001, p.63), is Rachael Susanna Kok of Madam le Fleur, de vrouw van de Chief. Zij wordt genoemd in enkele historische teksten, maar veel is er over haar niet geweten. Wicomb creëert voor haar heel wat fictieve ruimte in het verhaal (Driver 2001, p.228). Madam le Fleur is de vrouw die steeds achter haar man staat, die zelf zwijgt wanneer haar man praat. Ze ziet lijdzaam aan hoe haar echtgenoot aan de verbeelding van een Griqua-natie werkt op het moment dat "the nation was one that did not recognise itself as such" (Wicomb 2001, p.44). Zelf wordt ze gecast als "Mother of the Nation" (Wicomb 2001, p.86).²⁹

Zij schrijft op wat de Chief haar dicteert (is dus zijn amanuensis) en leest hem iedere avond voor wat er die dag over hem in de kranten verscheen- weliswaar in een gecensureerde versie. Alle kwaadaardige referenties aan de persoon van de Chief laat ze weg. Dit is "no mean task in the flickering lamplight, but that, she supposed,

²⁹ Deze titel wordt in het hedendaagse Zuid-Afrika gebruikt voor Winnie Mandela.

was what marriage was all about- keeping a woman on her toes” (Wicomb 2001, p.49). Dus blijft Rachael Kok glimlachen en op het beste hopen (Wicomb 2001, p.85), tot de radicale ideeën van de Chief echt ontsporen.

Op het moment dat de Chief toenadering begint te zoeken tot mensen als Generaal Louis Botha en “absolute separation” begint te preken, komt het lichaam van zijn echtgenote in opstand: “She could no longer be his secretary; her wrists seized up in the very presence of a pen, and the smell of ink made her sneeze uncontrollably, scattering the great man’s reformed thoughts hither and thither, so that he would rather do without her services.” (Wicomb 2001, p.162) Wanneer de Chief haar trots over het laatste mirakel vertelt, het doorvoeren van de Land Act die hij had voorspeld, doorbreekt ze eindelijk de stilte en schreeuwt ze uit: “A miracle, my arse! It’s a disgrace, a sin, a bloody disaster; it’s the end of all predictions, the very death of us all” (Wicomb 2001, p.163). Deze langverwachte schreeuw van protest betekent het einde van de vrouw die gecast werd als de moeder van de natie: “she fell apart, and was held together through her last months only by sitting all day long” (Wicomb 2001, p.163). Het nationale discours blijkt sterker dan het protest van Rachael Kok.

Naast Rachael Kok zijn er ook nog de waterdraagsters die een belangrijke rol krijgen in het verhaal van Chief le Fleur. Een van hen is Antjie, de overgrootmoeder van David, die de verhalen over de Griqua’s doorvertelde aan haar dochter, Davids Ouma Ragel. De waterdraagsters zijn mythische figuren, die Zoë Wicomb niet uit historische teksten heeft gehaald maar aan het verhaal heeft toegevoegd (Driver 2001, p.229), om de nationalistische verbeelding van de Chief te illustreren.

Wanneer iedereen zich zorgen maakt over de droogte van het land in Beeswater, waar de Griqua’s onder leiding van Chief le Fleur op dat moment verblijven, “herinnert” hij zich plots een oude traditie: “He saw in a flash that the women blessed with the most bountiful behinds, the queens of staetopygia, were the chosen Brides of Christ- that they would be the ones to carry water to the promised land.” (Wicomb 2001, p.153) Le Fleur benoemt de vijf vrouwen met het dikste achterwerk tot waterdraagsters of *Rain Sisters*. Zij zijn volgens hem door God geschapen als “perfect vessels” om “radical moisture” van de regenachtige Kaap-peninsula naar het dorre Namaqualand te dragen (Wicomb 2001, p.153). Antjie zal stilletjes opmerken dat het “a burden disguised as an honour” is om Rain Sister te zijn en zulke lange

afstand te moeten wandelen, met alleen water om op te overleven en omringd door stilte, omdat de Chief hen “frivolous women’s talk or gossiping” had verboden (Wicomb 2001, p.155).

Wanneer Rachael fronsend opmerkt dat ze zich helemaal geen traditie van Rain Sisters herinnert, zegt de Chief stellig dat zij het dan wel vergeten moet zijn (Wicomb 2001, p.154-155). De schrijfster suggereert dat de “herinnering” van deze Griqua-traditie wellicht ontsproten is aan een liedje van Eugene Marais dat Afrikanerkinderen in die tijd zongen- “Die Dans van die Reën” (Wicomb 2001, p.159). En zo wordt de uitvinding van de Rain Sister-traditie “one of the many signs of the Chief’s confused adoption of a native voice that was in fact produced by a European” (Wicomb 2001, p.159).

De Rain Sister-traditie is niet alleen symbolisch voor de manier waarop de geschiedenis gemanipuleerd wordt in een nationalistisch discours, het zegt ook veel over de verbeelding rond vrouwen. Stéphane Robolin schrijft terecht dat Wicomb’s boek (alsook Toni Morrisons *Paradise*) “a significant discernable parallel” creëert “between the collective control of women and the management of memory” (Robolin 2006, p.308). Terwijl de Rain Sister-traditie enerzijds vrouwen verantwoordelijk stelt voor de belangrijke functie van watervoorziening, die in de Khoisan-mythologie aan mannen wordt toegeschreven (Driver 2001, p.229), worden anderzijds die vrouwen met het dikste achterwerk uitgekozen. Dit verzint Zoë Wicomb niet zomaar. Staetopygia, vetophoping rond de bilspieren, is kenmerkend voor de lichaamsbouw van Khoisanvrouwen. Het kreeg een centrale rol in het racistisch en seksistisch denken over hen.

Typerend hiervoor is de historie van Saartje Baartman. Zij werd bij het begin van de negentiende eeuw als jonge Khoi-vrouw naar Europa overgebracht om daar in etnologische museums tentoongesteld te worden als de “Hottentot Venus”. Mensen konden naar haar komen kijken in het Piccadilly Museum in Londen en elders, waar ze in een kooi werd gepresenteerd aan het publiek. Ze stierf een vroege dood, die haar lichaam niet bevrijdde van de racistische en seksistische blikken. Haar hersenen, genitaliën en skelet werden nog tot 1974 uitgesteld in het Musée de l’Homme in Parijs. Saartje Baartman werd, samen met Krotoa/Eva, de tolk van de eerste Kaapse settlers en de eerste Khoisan-vrouw waarover schriftelijke bronnen

bestaan, een icoon voor de Khoisan-gemeenschap.³⁰ In 2002 stemden de Fransen in met het verzoek van de Zuid-Afrikaanse regering om de lichamelijke overschotten van Saartje Baartman, die ze nog ergens in een achterkamer van hun Musée de l'Homme hadden opgeslagen, naar Zuid-Afrika te sturen en werd ze daar begraven. (Driver 2001, p.230)

Omwille van hun hoge symbolische waarde, wil ook David iets met Krotoa/Eva en Saartje Baartman doen in zijn verhaal, maar de schrijfster verwijst slechts zijdelings naar hen. Wat ze wel doet, is staetopygia en de bijhorende *male/racist gaze* tot een centraal thema maken. Er wordt doorheen het verhaal een historische lijn getrokken tussen Georges Cuvier (de verantwoordelijke voor de "Hottentot Venus"-expositie), Andrew le Fleur en David Dirkse. De suggestie is, dat hoewel David Saartje Baartman in zijn verhaal wil gebruiken als symbool voor de onderdrukking en de strijd van de Khoisan, dit hem er niet toe aanzet om zich vragen te stellen bij haar positie als vrouw of, belangrijker nog, om kritisch te zijn tegenover het seksisme dat vandaag nog voortleeft. Enerzijds is David erg gericht op de vrouwen rondom hem, anderzijds slaagt hij er toch niet in om hen een stem te geven, sterker nog, hij legt hen (ongewild) het zwijgen op.

4.6 De vrouwen rondom David

Via de staetopygia-metafoor worden de historische en mythische vrouwelijke personages uit het boek (Saartje Baartman, Rachael Susanna Kok en de Rain Sisters) gelinkt aan de vrouwen die David omringen aan het einde van de twintigste eeuw. Al horen de vrouwen thuis in verschillende tijdszones, ze hebben met elkaar gemeenschappelijk dat ze tot hun vrouw-zijn worden gereduceerd en in functie komen te staan van de mannen rondom hen. Zo worden de verhalen van de verschillende vrouwen met elkaar verbonden.

David's vrouw Sally vertoont opvallende gelijkenissen met Madam le Fleur. Ze wordt in het boek geïntroduceerd als *Staetopygous Sally*. Hieraan voegt de schrijfster toe:

³⁰ Meg Samuelson wijdt in haar studie "Remembering the Nation, Dismembering Women?" zowel een hoofdstuk aan de hedendaagse verbeelding rondom Eva/Krotoa als aan die rondom Saartje Baartman. (Samuelson 2007)

“[She] does not as yet know of the epithet or its meaning. Neither does she know of the queens of staetopygia, the Griqua Lady Kok and Saartje Baartman [...] Which makes her a comfortable wife to whom all will no doubt be unfolded in due time, but more importantly, an appealing character: innocent, naïve, a woman who responds artlessly and whose feet [...] are kept firmly on the ground; a character who will arouse sympathy across oceans and landmasses as she lies tossing and turning in her Soweto bed on the Cape Flats.” (Wicomb 2001, p.16-17)

Net zoals Rachael Susanna Koks huwelijk met le Fleur haar opsloot in de rol van de Mother of the Nation, zo betekent Sally's huwelijk met David een einde aan haar activiteiten als guerilla. Op Davids aanvraag wordt ze ingeschakeld in een meer rustige job, zodat ze haar tijd kan besteden aan haar kinderen. Ironisch genoeg geeft het verlaten van de Movement Sally precies het gevoel “as if she had aborted, no miscarried” (Wicomb 2001, p.14). Beide vrouwen offeren zich op voor hun man en leren leven met de onwetendheid rond de clandestiene activiteiten van hun echtgenoten (Wicomb 2001, p.27, p.53).

Het is via Sally dat de andere vrouw in Davids leven wordt geïntroduceerd: Dulcie. In Sally's woelige slaap wordt het beeld van Dulcie “distorted with jealousy” (Wicomb 2001, p.17), want hoewel David alle aantijgingen van een affaire ontkent (Wicomb 2001, p.35, p.80, p.135), toch is er duidelijk iets gaande tussen hem en Dulcie. Net zoals Antjie de Chief ziet als de geliefde met wie ze onmogelijk samen kan zijn en over wie ze alleen maar kan dromen (Wicomb 2001, p.157), zo fantaseert Dulcie over David als haar “phantom lover” (Wicomb 2001, p.19, p.183). Beide relaties worden slechts op één intens moment erkend.

Zo neemt de Chief Antjie in zijn armen, wanneer ze flauwvalt na haar reis naar de Kaap als Rain Sister, en kijkt hij haar diep in de ogen, waarop “the world went dead still” (Wicomb 2001, p.154-155). Niet lang na dit intense moment wordt Antjie, die nooit kinderen kon krijgen en er in feite te oud voor was geworden, op miraculeuze wijze zwanger. De Chief zal haar van dan af nooit meer in de ogen kijken en voorzichtig zijn wanneer hij haar de hand schudt, “for fear of another miracle” (Wicomb 2001, p.158). Dat David zich bij het schrijven van dit fragment liet inspireren door zijn eigen ervaring, wordt later duidelijk, wanneer het ene intense moment tussen hem en Dulcie ter sprake komt:

“He will not see Dulcie again. Not after he has seen his own hands tremble and settle on her shoulders. Not after he has held her there, at a distance, and allowed his eyes to mine the depths of her own, to be held by those black eyes, into which were drawn together every scrap of her –skin and bone, her hair, her voice- only then, as he tried to withdraw his hands and his eyes, for those long seconds, only did the world, the treacherous, helter-skelter world, keep still and hold its peace.” (Wicomb 2001, p.177)

David beslist dus, net als zijn voorouder Andrew le Fleur, om zijn verliefdheid te negeren. Het onvertelbare verhaal over zijn eigen foltering is echter onlosmakelijk met dat van Dulcie verbonden. Daar waar het ANC hem en Dulcie in de steek laat, raken hun verhalen elkaar. Wanneer hij in zijn hotelkamer in Kokstad de hitlist vindt, erkent hij “an intimacy of death that displaces all” (Wicomb 2001, p.114). Maar door zijn zwijgen maakt David zich medeplichtig aan Dulcie’s lijden. Haar herinnering aan het moment waarop David zijn handen op haar schouders legde, klinkt daarom heel anders dan de zijne:

“Once, only once, did David come close enough to place his hands on her shoulders. His fingertips pressed precisely into the wounds under her shirt [...] She would not have been surprised to see those hands withdraw dripping with blood.” (Wicomb 2001, p.199)

4.7 Dulcie’s Story

Zoals Dorothy Driver schrijft: “David’s Story might have been called Dulcie’s Story if it had been possible to give voice to a woman like Dulcie [...]” (Driver 2001, p.218). Dulcie’s verhaal is er één van seksisme en geweld binnen ANC-rangen. Zoals eerder in deze scriptie wordt vermeld, werden voor de TRC weinig verhalen verteld over het geweld tegen vrouwen. Wanneer de commissie deze lacune zelf in de gaten kreeg, organiseerde ze aparte hoorzittingen voor vrouwen (waar dus geen mannen waren toegelaten en die ook niet in de media kwamen). Joyce Seroke, één van de TRC commissioners en de voorzitter van de Commissie voor Gendergelijkheid in Zuid-Afrika, zei over deze hoorzittingen: “we only began to scratch the surface” (Seroke in Driver 2001, p.239).

Onder de oppervlakte zitten vele verhalen die we nog niet hebben gehoord. Zo bleef het erg stil rond seksueel geweld. Het TRC-Report licht in het hoofdstuk “Special Hearing: Women” een tipje van de sluier op, maar benadrukt dat het thema erg moeilijk bespreekbaar is. Het geweld dat ANC-mannen tegenover ANC-vrouwen pleegden, is nog een groter taboe (TRC Report, p.297). Ms Thenijwe Mtintso, MK-commandante³¹ in Uganda in de jaren '80, is één van de zeldzame vrouwen die dit taboe durft te doorbreken. Zij getuigde voor de TRC over het gebrek aan respect bij vele ANC-militanten ten opzichte van hun vrouwelijke comrades (TRC Report, p.306) en over de verwachting van de mannen dat de vrouwelijke guerilla's hen in de trainingskampen zouden voorzien in hun seksuele behoeften (TRC Report, p.297). Ook Ms Lita Nombango Mazibuko beschrijft hoe ze door verschillende mannen gedwongen werd tot seks (TRC Report, p.309). Generaal Masondo bevestigt dit in weinig tactvolle bewoordingen:

“In Angola there are at one time twenty-two women in a group of more than 1000 people... there was an allegation that... Commanders were misusing women... the law of supply and demand must have created some problems.” (TRC Report, p.309)

Omdat het ANC echter één beweging was die streed voor het einde van de rassendiscriminatie, werden deze misbruiken veelal bedekt met de mantel der liefde. Goldblatt en Meintjies stellen: “They [de vrouwelijke guerilla's die zijn misbruikt] are afraid that their evidence could be used to equate *individual* human rights violations with the *systematic* violations of apartheid (Goldblatt en Meintjies in Samuelson 2007, p.133). Samuelson voegt toe: “This, then, is the double bind, which we can crudely describe as being one between race and gender: loyalty to one struggle demands the silencing of another” (Samuelson 2007, p.133). Driver voorspelt dat het nog jaren zal duren vooraleer er meer van dit soort verhalen opduiken, net zoals dat ging in Zimbabwe, waar pas 20 jaar na de Tweede Chimurenga (Bevrijdingsoorlog) vrouwelijke ex-guerilla's beginnen te vertellen over het seksueel geweld waaraan ze werden blootgesteld tijdens hun militaire carrière (Driver 2001, p.239).

³¹ MK: Umkhonto we Sizwe, de gewapende vleugel van het ANC.

De trauma's waarmee vele Zuid-Afrikaanse ex-guerilla's kampen zullen dus wellicht nog een poos in stilte gehuld blijven. Het is deze stilte waarrond Wicomb haar roman opbouwt. In een passage met Sally als focalisator, komt "[the] unspoken part of a girl's training" aan bod (Wicomb 2001, p.123). Ze herinnert zich hoe een mannelijke comrade haar tijdens een zwemles op een trainingskamp zei: "A fuck, that's what you need". Allerm minst verbaasd ("she saw his bulging shorts and knew that her time had come, as she had known it would come sooner or later") laat ze hem begaan ("she would not let him force her") (Wicomb 2001, p.123). Onthutsender echter dan Sally's herinnering, die ingebed is in de rest van het verhaal en die in de verleden tijd wordt beschreven, zijn de onsamenhangende fragmenten waarin de lezer getuige is van het geweld tegen Dulcie, dat in de tegenwoordige tijd wordt beschreven.

Het is onduidelijk of Dulcie in het narratieve heden wordt mishandeld of dat de fragmenten uiting geven aan haar traumatische herinneringen. Zoals Ruth Leys' definitie van PTSD aangeeft, is de essentie van trauma vaak dat de pijnlijke ervaring niet als een gebeurtenis in het verleden kan voorgesteld worden, maar voortdurend opnieuw ervaren wordt in een traumatisch heden (Leys in Saunders en Aghaie, p.16-17). Over Dulcie wordt gezegd:

"Dulcie and the events surrounding her cannot be cast as story.

A middle that is infinitely repeated, that remains in an eternal, inescapable present

A story that cannot be told" (Wicomb 2001, p.151)

Elders wordt Dulcie omschreven als "a protean subject that slithers hither and thither, out of reach, repeating, replacing, transforming itself..." (Wicomb 2001, p.35). Wanneer David gevraagd wordt om iets over Dulcie te schrijven, begint hij in plaats daarvan een verhaal over Saartje Baartman (Wicomb 2001, p.134). Hij erkent niet dat haar verhaal relevant is voor het zijne (Wicomb 2001, p.78). Wanneer de amanuensis hem vraagt hoe de situatie van vrouwelijke guerilla's was, blaft hij dat ook dat niet relevant is: "Irrelevant, he barks. In the Movement those kinds of differences are wiped out by our common goal" (Wicomb 2001, p.78). Later erkent David nochtans wel dat gender een rol speelt: "Yes, she's grown too big for her boots [...] She must give up power, hand over the uniform, make way for the big

men” (Wicomb 2001, p.204). Hij weet dus wel dat gender net als ras wel degelijk van tel zijn in het ANC, maar wil dit niet erkennen. Hij vertegenwoordigt Samuelsons eerder aangehaalde stelling: “loyalty to one struggle demands the silencing of another” (Samuelson 2007, p.133).

In losse fragmenten wordt een idee gegeven van de gruwel die Dulcie ondergaat. Elke nacht wordt ze bezocht door een aantal mannen, die haar op verschillende manieren pijnigen- “[n]ot rape, that will teach her nothing, leave nothing; rape’s too good for her kind” (Wicomb 2001, p.178). Referenties aan “criss-cross cuts”, “a red-hot poker”, “cracked ribs” en “bleeding nipples” (Wicomb 2001, p.18, p.115) doen de wreedste vormen van geweld vermoeden. Over de identiteit van de nachtelijke bezoekers komt de lezer weinig te weten, maar er wordt gesuggereerd dat het over collega-comrades van Dulcie gaat:

“She has a feeling that she knows them, [...] She thinks that she recognises some of the voices, but recognition hovers just beyond consciousness. She hallucinates, turns them into friends, family, comrades.” (Wicomb 2001, p.179)

Ook haar relatie met David is op een of andere manier relevant, maar de lezer kan, net als Dulcie, alleen maar gissen naar de rol van David in haar mishandeling:

“She does not know why or how, but notes nevertheless; that this pretence of a relationship coincides with the visits by night; that the coincidence carries a meaning that she has not yet fathomed; that one is a recursion, a variant of the other: the silence, the torture, the ambiguity; and that in such recursions – for if on the edge of a new era, freedom should announce itself as a variant of the old- lies the thought of madness madness madness....” (Wicomb 2001, p.184)

Duidelijk is dat David op de hoogte is van het geweld tegen Dulcie. Zo maakt hij een tekening van allerlei onsamenhangende lichaamsdelen, waarvan de amanuensis zegt: “I have no doubt that it is Dulcie who lies mutilated on the page” (Wicomb 2001, p.205). Elders ziet hij plots haar mishandelde lichaam voor zijn ogen: “It’s here in close-up, before my very eyes, the screen full-bleed with Dulcie” (Wicomb 2001, p.201). David weet dus wat er met Dulcie gebeurt/gebeurde, maar kan/wil er niet over vertellen, omdat hij zijn Movement niet wil verraden. Ook Dulcie zelf is medeplichtig aan de stilte rondom het ANC-geweld. Wanneer de amanuensis aan

David vraagt waarom Dulcie zelf niets zegt over de manier waarop ze door haar mannelijke collega's wordt behandeld, is zijn antwoord:

“Belief. Pride. Pride in belief. The virus of secrecy. Whichever way, they can rely on her; in that world things have different meanings. Just as freedom is not the anaemic thing for us that it is for nice, clean liberals, so violence, too, is not a streaming sheet of blood or gore. That is something you people can't bring yourself to understand.” (Wicomb 2001, p.205)

David en Dulcie hullen hun eigen verhaal dus in stilte, uit loyaliteit tegenover hun beweging. De feministische schrijfster, zelf “a clumsy staetopygous woman” (Wicomb 2001, p.201) (lees: een vrouw die zich onderdrukt weet door de mannen rondom haar), slaagt er niet in de stilte te doorbreken. *David's Story* eindigt met haar woorden:

“Will I ever know what's going on? Does no one care what I think? Will I ever be heard above the rude buzz of bluebottles?

My screen is in shards.

The words escape me.

I do not acknowledge this scrambled thing as mine.

I will have nothing to do with it.

I wash my hands of this story.” (Wicomb 2001, p.213)

4.8 Wicombs aanvulling op de TRC

David's Story maakt duidelijk dat niet alle verhalen gehoord werden voor de TRC. Het boek geeft geen “voice” aan de slachtoffers die men niet hoorde, maar zet eerder aan tot nadenken over hun “silencing”. Ook de opdracht van Wicombs boek kan in die zin geïnterpreteerd worden. Het is een citaat uit Fanons *Black Skin, White Masks*:

“My final prayer:

Oh my body, make of me always a man who questions!”

Fanon, wiens werk een belangrijke invloed had op de Black Consciousness Movement in Zuid-Afrika, herinnert zijn lezers er hier aan dat een revolutionair

standpunt steeds gepaard moet gaan met het in vraag stellen van de eigen ideeën. Terwijl Wicomb volledig achter deze houding staat, is het citaat ook ironisch bedoeld, omdat precies Fanon vaak bekritiseerd werd om zijn eenzijdige visie op vrouwen (Driver 2001, p.240), terwijl Wicomb net dit in haar boek aankaart.

David's Story kan dus beschouwd worden als een felle kritiek op de TRC en meer bepaald op de tendens in de commissie om het nationalistisch gedachtegoed te laten primeren op de problematische herinneringen aan de apartheidperiode, in het bijzonder die van vrouwen. In het boek wordt Davids idealisme over zijn beweging gecounterd door de kritische omkadering van zijn amanuensis. Deze schrijft in haar voorwoord:

“David wanted the following to be the last words of the text, but I have, for reasons which may/may not become clear in the course of the narrative, transferred them to this position, where I hope they will serve another function.

Nkosi sikilele iAfrika- God Bless Africa

Viva the Struggle, Viva!” (Wicomb 2001, p.3)

Zo neemt het amanuensis-personage, dat kan gezien worden als Wicombs alter ego, afstand van Davids idealisme over de struggle. Wicombs boodschap is dat ook de vrijheidsstrijd kritisch bekeken moet worden, iets waar de TRC onvoldoende in is geslaagd. Ze behoedt de lezer voor overdreven optimisme over waarheid en verzoening, zolang er nog zovele verhalen gehuld worden in stilte.

5 Conclusie

De literaire werken die in deze scriptie zijn besproken, vormen elk op hun manier een aanvulling op de TRC. Magona vestigt de aandacht op het *structurele* geweld tegen vrouwen en niet-blanken, Krog belicht de positie van de *begunstigden* tijdens en na de apartheid en Wicomb klaagt de stilte rond ANC-geweld en seksueel misbruik aan.

De analyse van deze werken leert ons niet alleen iets meer over de verwerking van de apartheid in Zuid-Afrika, ze zet ook aan tot nadenken bij de klassieke kijk op trauma. Vijf belangrijke punten worden aangestipt, waarmee traumastudies rekening moeten houden, wanneer ze niet alleen relevant willen zijn voor blanke, welstellende mannen:

1. Niet alleen uitzonderlijke, abnormale gebeurtenissen kunnen traumatiserend zijn. Trauma kan ook volledig ingebed zijn in het alledaagse leven en een lange voorgeschiedenis hebben. Dit geldt vooral voor niet-dominante groepen in de samenleving (vrouwen, niet-blanken, ...).
2. Wanneer men wil bijdragen aan de verwerking van een traumatische ervaring van iemand uit deze niet-dominante groepen, moet men er rekening mee houden dat de onmogelijkheid om de traumatische gebeurtenissen in het verleden te plaatsen wellicht niet alleen te wijten is aan een cognitieve storing bij de PTSD-patiënt, maar ook aan het feit dat er weinig of niets is veranderd aan de sociale situatie waarin het trauma is ingebed. Zo kan men bijvoorbeeld moeilijk een verleden van gedwongen verhuizingen vergeten, wanneer men nog steeds in een krot op een paar vierkante meter onvruchtbare grond woont.
3. Het is cruciaal te erkennen dat er in een systeem als apartheid (net als in iedere oorlog) niet alleen 'daders' en 'slachtoffers' zijn, maar ook 'begunstigden' en mensen die men schuldig verzuim zou kunnen verwijten. Men moet zich ook de vraag stellen hoe zij nadien in het verwerkingsproces betrokken zijn.
4. Een belangrijke uitdaging bestaat erin om een evenwicht te zoeken tussen de traumatische ervaring en verwerking van het trauma van een groep mensen

en die van individuen binnen die groep. Wanneer iemands verhaal automatisch wordt opgenomen in een collectief verhaal, bestaat het risico dat het trauma “onteigend” wordt.

5. Men moet zich steeds afvragen wie er meekijkt over de schouder van de schrijvers van een traumatische geschiedenis. Wie is er vandaag aan de macht? Welke waarheid horen de machthebbers het liefst? En vooral: wat mag er niet gezegd worden? Sommige trauma's worden immers gehuld in stilte.

Boven alles maken de teksten duidelijk dat de verwerking van de apartheid nog niet is afgerond. Al leverde de TRC baanbrekend werk, er zijn nog vele wonden te helen. Armoede, werkloosheid en gender-ongelijkheid blijven voortduren. Racisme, geweld en seksueel misbruik pieken nog steeds. De weg naar algemene verzoening is nog lang. Het is dan ook van belang dat de ontwikkelingen in Zuid-Afrika een plaats krijgen in de traumastudies en op gelijke voet worden bestudeerd met holocaust- en andere ervaringen. Niet alleen de verwerking van het apartheidsverleden, maar ook die van de slavenhandel, van koloniaal geweld, van recente burgeroorlogen en van actuele discriminatie verdienen de aandacht van trauma-wetenschappers. Pas wanneer zij ook deze ervaringen een plaats geven, zullen de traumastudies erin slagen om hun eurocentrische blik te verruimen.

Bibliografie

Braude, Claudia

1998 Elusive truths. Mail & Guardian. Johannesburg. 12 juni 1998.

Brown, Laura S.

1995 Not Outside the Range: One Feminist Perspective on Psychic Trauma. Trauma: Explorations in Memory. C. Caruth. Baltimore, The John Hopkins University Press: 100-112.

Bryant-Davis, Thema & Carlota Ocampo

2005a "Racist Incident-Based Trauma." The Counseling Psychologist 33(4): 479-500.

2005b "The Trauma of Racism: Implications for Counseling, Research, and Education." The Counseling Psychologist 33(4): 574-578.

Caruth, Cathy

1995 Trauma and Experience: Introduction. Trauma: Explorations in Memory. C. Caruth. Baltimore, The John Hopkins University Press: 3-12.

1996 Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Baltimore, John Hopkins UP.

Cleveland, Todd

2005 "'We Still Want the Truth': The ANC's Angolan Detention Camps and Postapartheid Memory." Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East 25(1): 63-77.

Coetzee, Carli

2001 "'They Never Wept, the Men of my Race': Antjie Krog's *Country of my Skull* and the White South African Signature." Journal of Southern African Studies 27(4): 685-696.

Craps, Stef

2007 Wor(l)ds of Grief: Traumatic Memory and Literary Witnessing in Cross-Cultural Perspective. Staff Seminar Programme of the English Department. University of Cape Town. (*niet gepubliceerd*)

Driver, Dorothy

2001 Afterword. David's Story. Z. Wicomb. New York, The Feminist Press at the City University NY: 215-271.

Felman, Shoshana

1995 Education & Crisis, or the Vicissitudes of Teaching. Trauma: Explorations in Memory. C. Caruth. Baltimore, The John Hopkins University Press.

Graham, Shane

2003 "The Truth Commission and Post-Apartheid Literature in South Africa." Research in African Literatures 34(1): 11-30.

Grunebaum, Heidi en Yazir Henri

2003 Re-membering Bodies, Producing Histories: Holocaust Survivor Narrative and TRC Testimony. World Memory: Personal Trajectories in Global Time. J. Bennett and R. Kennedy. Houndmills, Palgrave Macmillan: 101-118.

Huyse, Luc

2006 Alles gaat voorbij, behalve het verleden. Leuven: Uitgeverij Van Halewyck.

Krog, Antjie

1999 [1998] Country of My Skull: Guilt, Sorrow and the Limits of Forgiveness in the New South Africa. New York, Three Rivers Press.

2002 [2000] Kleur komt nooit alleen. Amsterdam, Podium.

2007 "Fact Bordering Fiction and the Honesty of "I"." River Teeth 8(2): 34-43.

Lanegran, Kimberly

2005 "Truth Commissions, Human Rights Trails, and the Politics of Memory." Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East 25(1): 111-121.

Leipoldt, C. Louis

1959 "'n Nuwe Liedjie op 'n Ou Deuntjie.'" Groot Verseboek. D.J. Opperman. Nasionale Boekhandel BPK: Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg 69.

Magona, Sindiwe

1998 Mother to Mother. Beacon Press, Boston.

Moss, Laura

2006 "'Nice Audible Crying": Editions, Testimonies, and *Country of My Skull*." Research in African Literatures 37(4): 85-104.

Reid, Frances en Deborah Hoffman

2000 Long Night's Journey Into Day. (documentaire)

Robolin, Stéphane

2006 "Loose Memory in Toni Morrison's *Paradise* and Zoë Wicomb's *David's Story*." MFS Modern Fiction Studies 52(2): 297-320.

Ross, Fiona C.

2003 Bearing Witness to Ripples of Pain. World Memory: Personal Trajectories in Global Time. J. Bennett and R. Kennedy. Houndmills, Palgrave Macmillan: 143-159.

Samuelson, Meg

2000 "Reading the maternal voice in Sindiwe Magona's *To My Children's Children* and *Mother to Mother*." Modern Fiction Studies 46(1): 227-245.

2007 Remembering the Nation, Dismembering Women? Scottsville, University of KwaZulu-Natal Press.

Sanchez-Hucles, Janis en Nneka Jones

2005 "Breaking the Silence Around Race in Training, Practice, and Research." The Counseling Psychologist 33(4): 547-558.

Saunders, Rebecca en Kamran Aghaie

2005 "Introduction: Mourning and Memory." Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East 25(1): 16-29.

Schaffer, Kay en Sidonie Smith

2006 "Human Rights, Storytelling, and the Position of the Beneficiary: Antjie Krog's *Country of My Skull*." PMLA (Publications of the Modern Language Association of America) 121(5): 1577-1585.

Tal, Kalí

2003 Remembering Difference; Working Against Eurocentric Bias in Contemporary Scholarship on Trauma and Memory. Worlds of Hurt: Reading Literatures of Trauma.

Thompson, Leonard

1990 A history of South Africa. New Haven & Londen: Yale University Press.

TRC Report

2003 Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Truth and Reconciliation Commission, http://www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm (20 mei 2008).

Verdoolaege, Annelies

2006 "The debate on truth and reconciliation: A survey of literature on the South African Truth and Reconciliation Commission " Journal of Language and Politics 5(1): 15-35.

2002 "De Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie als model voor conflictverzoening" A.V.R.U.G. Afrika-Vereniging van de Universiteit Gent. http://cas1.elis.ugent.be/avrug/trc/02_03.htm (20 mei 2008).

Wicomb, Zoë

2001 David's Story. New York, The Feminist Press at the City University NY.